

Kriz ve Kriz Sonrası Ekonomi ve Finansta Olası Gelişmeler*

Tuncer Bulutay**

GENEL BUNALIM

Bu yazıda açıklamalarımı üç başlık altında sunuyorum. İlk A başlığında büyüme modeli ve finans kesimindeki gelişmeleri ele alıyorum. İkinci ve temel kısımda Türkiye’de yaşanan son bunalımı değerlendiriyorum. Üçüncü kısımda bunalım sonrası durumu inceliyorum. Her temel başlıkta alt başlıklar yer alıyor.

1. Model

İktisadi çözümlenmelerde modeller çok önemli bir yer tutar. Modellerin yokluğu durumunda değişkenler, açıklamalar dağınık, karışık hale gelir. Öte yandan modeller açıklama alanlarını, değişken kümelerini sınırlayarak sakıncalı olurlar.

Bazı yazarlara benzer şekilde ben de, son yıllarda, özellikle 1990 sonrasında Batı Dünyasının, özellikle ABD’nin uyguladığı, Türkiye’nin de özellikle 2001 bunalımı sonrasında benimsediği büyüme modelini “paraya, borca, balona dayanan, emeği dışlayan” bir model olarak niteliyorum. Bu modelde üç temel öge

* Finans derneği, Gazi Üniversitesi’nde 19 Mart 2009 tarihinde yukarıdaki başlık konusunda bir toplantı gerçekleştirmiştir. Davetli olduğum toplantıya değerli arkadaşlarım Prof. Dr. Korkut Boratav ve Prof. Dr. Özdemir Akmut ile birlikte katıldım. Aşağıdaki yazı toplantıya sunduğum konuşmanın genişletilmiş biçimidir. Toplantıya göstermiş olduğu ilgi dolayısıyla Sayın Dekan Prof. Dr. Kadir Arıcı’ya, nazik daveti; sürekli yakınlığı nedeniyle Sayın Prof. Dr. Metin Kamil Ercan’a, panel arkadaşlarım olan kadim dostlarıma, ilgi ve soruları için dinleyenlere teşekkürlerimi sunarım.

** SBF Eski Öğretim Üyesi

vardır: i) İktisadi etkilerin temel uyarıcısı tüketimdir, tüketimin belirlenmesinde de borçlanma önemli bir rol oynar. ii) Finans kesimi ön plandadır. Bu kesim içinde egemen olan öğeler şunlardır: a) Borç, hisse senedi, döviz piyasaları. b) Sağlıksız, aldatma ve aldanmaya dayalı, varsayımsal, gölge içinde finans ve bankacılık. c) Yeni, güvenilmez, karmaşık, çok çeşitli finansal türevler. iii) Dış ticarete, sermaye akımlarına ve sermayenin sömürüsüne dayanan küreselleşme, belirleyici etkileriyle dünyada yaygındır.

Bu modelin en önemli özelliği, kişilerin sahip oldukları iktisadi varlıklarında en büyük payı konuta, taşınmazlara, hisse senedi ve döviz piyasalarına tanınması, kişilerin çalışma, üretim, beşeri varlığını ikinci plana itmesidir. Büyük paya sahip olan varlıkların yarattığı gelirler geniş ölçüde sanaldır, varlıklar şiştiğinde büyük servet ve gelirler yaratılır, patladığında bunlar yok olur, büyük yıkımlar yaşanır.

Şişme, gelişme dönemlerinde kendilerini servet sahibi, zengin sayan insanlar tüketimlerini artırırlar, gerileme ve patlama yıllarında ise korkuya kapılır, paniğe uğrarlar, yoksullaşır tüketimlerini kısırlar. Bunalım döneminde finans kesimleri, bankalar borçlarını kısırlar. Bu kısıntı doğaldır, çünkü bol zehirli senetlere sahip olan bu kuruluşlar büyük kayıplara uğrar, iflas durumlarına düşerler.

Bu modelin arkasında G.W. Bush yönetiminin, ondan önceki özel piyasacı, tutucu yönetimlerin insanları mevcut toplumsal düzene sadık kişilere dönüştürme isteğinin yattığı da söylenebilir. Az gelirli, hatta yoksul kesimler çok kısıtlı ölçüde de olsa varlık (konut, hisse senedi) sahibi yapılarak bu amaca ulaşmak hedeflenir. İkinci hedef, bu kişilerin, bu varlıklarına dayanarak tüketim yapmalarınıdır. Bu tüketimle ekonominin gelişmelerinin sağlanacağı düşünülür. Böylece hem mevcut düzene bağlılık hem de gerekli tüketim artışı sağlanmış olacaktır.

Öte yandan bu modelde gerçek üretimin yaratıcısı emek ikinci plana itilmiştir. Ancak bir ölçüde, genelde ancak sembolik düzeyde konut, hisse sahibi yapılmak istenen düşük gelirli insanlar, bugünkü bunalım ortamında görüldüğü gibi, hem bu varlıklarını yitirir, eski yoksulluklarına dönerler, hem de temel varlıkları olan işlerini kaybederler.

Ekonominin gelişme aşamalarında, iktisadi etkinliklere para, paraya çevirebilme (likidite), borç-faiz egemendir. Esas alınan hisse senedi, döviz piyasaları şişme ve patlama ilkelerine göre işler, oynaklık her yerdedir, kumar ve spekülasyon temel etkinliktir, neden yerine gerekçeler ön plandadır. Bu sağlıksız eğilim ve etkinlikler emtia ve petrol piyasalarında yoğun biçimde yaşanır.

Yukarda söylendiği gibi, bunalım gelip çattığında ise güvensizlik, para kıtlığı, borç sıkışması ekonomiye yayılır. Korku ve panik her şeye egemen olur. En önemli sorun, gelişme dönemlerinde yaratılan, önemli ölçüde sanal olan gelirin kimin sırtına yükleneceğidir. Hakka, adalete önem verenlerin korkusu, geçmiş birçok bunalımda yaşandığı gibi, yaratılan gelirlerin büyük kısmının üstüne konan zenginlerin, şirket yöneticilerinin ortaya çıkan kayıpları, halkın, yoksulların sırtına yıkabilmeleridir.

Bu çerçevede Türkiye'deki bunalımı ve bunalım sonrasını değerlendirmeye geçeceğim. Modelin içinde yer alan öğeleri de bu kısımlarda kısaca ele alacağım. Ama önce finans kesimi konusunda özet açıklamalar vereceğim.

2. Finans Kesiminde Gelişmeler

Uzmanı olmadığım finans kesimi elbette katma değer yaratır, iktisadi etkinliklere büyük katkı sağlar. J.B. Ang'ı (Journal of Economic Surveys (2008) vd. 22, No. 3, pp. 536-576) izleyerek bu katkıları aşağıdaki başlıklar altında özetleyebiliriz: i) Kaynak tahsislerini etkinleştirmek, ii) tasarrufları harekete geçirmek, iii) riski azaltıp dağıtmak, iv) iktisadi işlemleri kolaylaştırmak, v) şirketler üzerinde kontrol sağlamak. Bunlar arasına, şirketler hakkında bilgi sağlamak, tüketimdeki iniş çıkışı düzenlemek işlevleri de sokulmalıdır.

Daima olduğu gibi, finansın yararları ve katkıları konusunda iktisatçılar arasında farklı görüşler vardır. Bunların içinde yer alan, görüşleri aynı yazıda (s. 544) özetlenen, bugün yaşamayan H.P. Minsky'nin bakış açısını aktarmak istiyorum. Bu bakış açısı yukarıda belirttiğim modele uymakta ve bugünkü bunalımı açıklamaktadır.

H.P. Minsky'e göre, finansal sistemlerin oynaklık ve kararsızlığının yarattığı finansal bunalımların ekonomi üzerinde çok olumsuz etkileri olur. Yazarın "finansal kararsızlık hipotezine" göre, bir ekonomi doğal bir eğilimle güçlü bir mali yapıdan kırılgan bir yapıya doğru gider. Hızlı ekonomik gelişme riskli davranışları teşvik eder, bu spekülasyon davranışları ekonomide balonun şişmesi aşamasını yaratır. Sonuçta çok borçlu bir ekonomi ortaya çıkar. Bunun sonucu iflasların artması, balonların patlaması, ekonominin gerileme aşamasına girmesidir.

Yukarda, son zamanlarda finansal kesime gölge bankacılığın, çok çeşitli finansal türevlerin egemen olduğunu belirtmiştim. Bu durumun temelinde şu olguların yattığını düşünüyorum. Önce ilgili bir temel olayı belirtmek istiyorum. Bilgi-iletimi (enformasyon) de bir maldır, sahip olunan bilgi iletiminin açıklanması, kişinin malından yararlanmaması anlamına gelir. Diğer bir deyişle bilgi-iletimlerinin

gizli, saklı tutulması doğaldır; her alanda, özellikle finans kesiminde tam açıklığın sağlanması beklenemez.

Bu temel ilkeye bilgi-iletiminde bakışsızlık olgusu da eklenmelidir. Kullanılmış araba piyasalarında gözlenen türde bir bilgi farklılığı finansal kesimde de yaygındır. Bilgi sahiplerinin bu farklılıktan yararlanmaması düşünülemez.

Belki daha önemli olarak, finansal ilişkilerde alıcı durumunda olanların bilgileri sağlıklı biçimde değerlendirme yoluna gittikleri, değerlendirebildikleri söylenemez. Bütün bunlara bir de, finans kesimlerinde daha da yoğun yaşanan belirsizlikler de eklenmelidir. Bu belirsizlik satıcı durumunda olanların da bilgi yetersizliği içinde bulduklarını gösterir.

Yaşanmakta olan bunalım öncesinde, hatta bugünlerde bankaların, bazı diğer aracı kuruluşların, ekonomik gücü hakkında bilgi sahibi olunmayan kişilere borç verdikleri bilinmektedir. Koruyucu (hedge), hisse senedi (equity) fonları büyük hacimlere ulaşmıştır. Her gün yeni fon ve kesimlerin varlığı fark edilmektedir. Örneğin, Türkiye’de, kredi kartı borçlularını hedef seçen, bunların sırtından faiz gelirleri sağlayan, 2008 yılında 20 milyar işlem hacmine ulaştığı söylenen “factoring sektörü” oluşmuştur (Cumhuriyet, Milliyet Gazeteleri, 22 Mart 2009, s. 13, 7). Bunlar ve ilgili diğer finansal gelişmeler gölge bir bankacılık yaratmıştır.

Bu bankacılığı destekleyen finansal türevler oluşturulmuştur. Bunlar spekülasyonları esas seçen, sanal gelirleri paylaşan, karmaşık, çok taraflı ilişkilere dayanan, sorumluluğu dağıttım derken, gerçekte sorumluluğu ortadan kaldıran, batılı iktisatçıların çok önem verdikleri mülkiyet haklarını belirsiz kılan finansal araçlardır. Bu araçlarla, bugün birçok ABD şirketi ve bankasının bilançosunda yoğun biçimde yer alan, bazı söylentilere göre değerleri toplamı 50 trilyon dolara kadar çıkabilen zehirli senetler yaratılmıştır.

Bugünlerde Obama yönetimi 500 milyar-1 trilyon dolarlık hacme ulaşan bir fonla bu zehirli senetler sorununu çözmeye çalışmaktadır. Önceki önlemlerle de ekonomiye büyük müdahaleler yapılmıştır. Serbest piyasa sisteminin gelip dayattığı sonuç bu devlet müdahaleleridir. Burada önemli nokta, devlet müdahalelerinin çöküntü, bunalım öncesinde yapılmamış olmasıdır. Bunalımda, bunalım sonrasında yapılan müdahaleler hem daha büyük, hem sağlıklı, yükler halkın sırtına bindirileceği için hem de adaletsiz olmaktadır.

Bilindiği gibi, Keynes, kendisinin de sürekli bir oyuncusu olduğu, büyük kazançlar sağladığı hisse senedi piyasaları hakkında olumlu görüşe sahip değildir. Bu piyasaları spekülatif nitelikte bulur, ekonominin gelişmelerini olumsuz

yönlere etkilediklerini düşünür. Başka iktisatçılar (örneğin C. Kindleberger) da benzer savları savunmuşlardı. Aynı piyasaların gelişmekte olan ülkelerin kalkınıp büyümesinin engellediğini söyleyen iktisatçılar da vardır.

Ben bir adım daha atarak borsaların spekülasyondan, kumardan da daha sağlıklı olduğunu belirtmek istiyorum. Çünkü, en azından anlamaya çalışanlara göre, kumarda olasılıklar sabit, belirlidir. Borsalarda ise olasılıklar da belirsizdir, öznel davranışlar, büyük parasal güçler egemendir.

Bence Türkiye borsası, 2001 bunalımı sonrasında gelişme aşamalarında bazı şirketlere, banka sahiplerine büyük kazançlar sağlamıştır. Ama, borsanın normal bir günde önce Asya, sonra Avrupa, sonra ABD piyasalarına bağlı olarak hareket etmesine, aynı eğilimin diğer piyasalarda da yaşanmasına bir türlü anlam veremedim. Çünkü özünde bu piyasalar yerli şirketlerin değerlerini, başarımlarını yansıtmalıdır. Bu başarımlarda ABD borsalarının gelişmelerinin bu denli kısa süreli etkisini açıklamak mümkün değildir. Ayrıca bu şirketlerin başarısının, borsaların ortaya koyduğu günlük oynaklık içinde olması düşünülemez.

Bu nitelikteki Türk borsası Ekim 2007'de 57.616 ile en yüksek değerine ulaşmış, sonra uzun bir gerileme aşamasına girmiş, son günlerde 23.000'in altına inebilmiştir. Görüldüğü gibi bu iniş yüzde yüzün de altındadır. Bu düşüş açısından da Türk verileri, bu kez İMKB değerleri rekor sayılabilecek kayıpları gösterebilmiştir. The Economist, 24 Şubat verilerine göre, dolar cinsinden 31 Aralık 2007'ye göre Türkiye borsasındaki değişim yüzde - 70.3 olmuştur. Kayıpta Türkiye, Rusya, Polonya, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Avusturya ülkelerinden sonra 7. sıradadır (TİSK, İşveren, Şubat 2009, s. 81).

Döviz kurunu neyin belirlediği sorusunu ele aldığımızda şu etkenleri sayabiliriz: Dışsal nedenler: i) Dünyaya "Bretton Woods" gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında hakim olan döviz sistemi, ii) Devlet politikaları, iii) Dış sermaye akımları, iç nedenler, iv) Ekonominin genel gücü ve sağlığı, v) Dış ticaret durumu, cari fazla ya da açıklar, vi) Ülkenin satın alma paritesi yönünden durumu.

Bunlar içinde geçmişte Türkiye ekonomisi için en önemli olanı dış ticaret durumu idi. Normali de budur. Ancak bu durumu yansıttığında döviz kurunun sağlıklı sinyal verdiği söylenebilir. Oysa 2002 yılı sonrasında belirleyici değişken dış sermaye akımları olmuştur. Bu akımlar TL'yi aşırı ölçülerde değerlendirmiş, döviz kurlarının yanlış, sağlıklı sinyal vermesine yol açmış, cari açıkları korkunç rekorlara ulaştırmış, sanayi üzerinde kalıcı olumsuz etkiler yaratmıştır.

Milyon Dolar olarak Türkiye cari açığı, hepsi eksi değer olmak üzere, aşağıda gösterilmektedir.

TABLO 1.

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1522	8036	15.599	22.604	32.193	37.996	41.416

TÜİK, İstatistik Yıllığı, 2004: 341; 2007: 311. 2008 yılı değeri, DPT, Ekonomik Gelişmeler, Ocak 2009, s. 11'den alınmıştır.

Tabloda görülen 2008 yılındaki düşük artış, yaşanmakta olan bunalımın sonucudur. Nitekim, Ağustos 2007-Ağustos 2008 arasındaki cari açık toplamı – 48.7 milyar dolardır. DPT'nin 2008 yılı için gerçekleşme tahmini – 51.5 milyar, 2009 yılı program öngörüsü – 50.4 milyar dolardır (DPT, 2009 Yılı Programı, s. 35, 36).

Bu sayıların korkunç rekorları gösterdiği açıktır. Durumu daha da olumsuz kılan, bu açığın ödenmesinin temel yolu olan dışsatımın görünenden daha vahim durumudur. Toplam dışsatım (f.o.b.) 2008 yılında 137 milyar dolardır (DPT, ekonomik Gelişmeler, Ocak 2009: 11). Ama önemli olan bu değer değil, net dışsatımın değeridir. Bu net değer, bildiğim kadarıyla, açıklanmış değildir. Ama dışsatımda dışalımın oranının yüzde 50'lere vardığı, hatta geçtiği tahminleri vardır. Bu değer daha az da olsa şu çıkmaz ortadadır: Dışsatım dışalım iç içe geçmiştir, dışsatımı dışalım yapmadan artırmak olanaklı değildir. Bir dışsatım, dışalım çıkmazına girilmiştir. (Bu konulara aşağıda dönüyorum.)

Burada vurgulanması gereken bir durum daha vardır. Dışalımın, dış açığın finansmanı geniş ölçüde net dışsatımla sağlanacaktır, ulusal gelire değil. Dolayısıyla, dış açığın ulusal gelire oranıyla ölçülmesi doğru değildir. Ölçüt dışa açığın net dışsatıma oranı olmalıdır. En azından buna, ulusal gelire oran ölçütü yanında yer verilmelidir.

B. TÜRKİYE'DE BUNALIM

Bu konuyu birkaç başlık altında inceleyeceğim. Açıklamaların özet niteliğinde olacaktır.

1. Bunalımın İçsel Niteliği

Türkiye'nin 2008 ikinci yarısından sonra yaşamaya başladığı bunalımın tümüyle dıştan kaynaklandığını savunan bir görüş vardır. Bence bu görüş doğru değildir. Her şeyden önce bunalım öncesi, 2002-2007 dönemi iyi gelişmeleri de

dış kaynaklıdır. Dolayısıyla 2002-2007 dönemi ve sonrası gelişmeleri tümüyle dış kaynaklıdır. Türkiye ekonomisi 2001 bunalımından sonra geniş ölçüde dışsal ilişkilerle belirlenmektedir.

Aşağıdaki Tablo 2003 yılı ve sonrasında Türk ekonomisine giren yabancı parayı göstermektedir.

TABLO 2:SERMAYE HAREKETLERİ (Milyon Dolar)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Sermaye ve Finans Hesapları	2994	13337	20869	32064	36622	36489
Doğrudan Yatırımlar (net)	1195	1988	8603	19261	19940	15133
Portföy Yatırımları (net)	2569	8023	13709	7373	717	- 4778
Hisse Senetleri	1009	1427	5669	1939	5138	716
Borç Senetleri	2946	7984	9001	9463	- 2358	- 4218
Krediler (Yükümlülükler)	606	6099	11678	19403	27595	27070
Rezerv Varlıklar	- 4047	- 824	- 17847	- 6114	- 8032	1057

Kaynaklar: DPT, Ekonomik Gelişmeler, Ocak-Aralık 2003 verileri; Ocak 2005, s. 12'den; Ocak-Aralık 2004, 2005 verileri, Ocak 2006, s. 11'den; Ocak-Aralık 2006, 2007, 2008 verileri, Ocak 2009, s. 12'den alınmıştır.

Zaman içinde giderek artan bu akım 2003-2008 döneminde, toplam değer olarak, 142 milyar 375 milyon dolara ulaşmıştır.

Bu verilerin gerçek durumu yansıttığı konusunda kuşkuluyum. En azından verilerde "nethata noksan" kaleminde önemli sayılar bulunmaktadır. Bu rakamlar 2006, 2007 yıllarında eksidir. Sayılar 2003 yılı için 5043, 2008 yılı için 4927 milyon dolar gibi artı değerlerde yüksek miktarlara ulaşmaktadır.

Dünya ölçeğinde gelişmekte olan (yükselen) ülkelere "Net Özel Sermaye Akımları", Uluslararası Finans Enstitüsü verilerine göre şöyledir: 1996'da 161.4, 2003'te 236.7, 2007'de 928.6 milyar dolar; geçici tahminlerde 2008 değeri 465.8, 2009 tahmini 165.3 milyar dolardır. Görüldüğü gibi, 2008 ve 2009 yıllarında bu akımlarda büyük düşüşler tahmin edilmektedir. Türkiye'ye giren yabancı sermaye akımında ise 2008 yılında ancak küçük bir azalma olmuştur. Oysa dünyadaki

akışlarda 2008 yılında yüzde elli ölçüsünde bir çöküş yaşanmıştır (E. Yeldan, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan, 13; The Economist, February 21st 2009, p. 74).

Bence bu dış ilişkiler, dış borçlanma, yabancı sermaye akımları Türk ekonomisini 2002 yılından beri bir bunalım ortamına sokmuştur. Bu ortamda yüksek oranlı işsizlik, aşırı faizler, korkunç cari açıklar gibi bir bunalımın temel niteliklerinin hepsi ta başından, 2002'den beri yer almaktadır. Ayrıca, gelişmenin temeli olan yatırımlarda, sanayide gelişme sağlanamamıştır. Diğer bir deyişle, 2002-2007 döneminde, parlak büyüme sayılarına rağmen, bir sürünen bunalım ortamında yaşanmıştır. Bu bunalımın doğal sonucu son aylarda yaşanan olumsuzluklardır. Genellikle olduğu gibi, bunalım 2002-2007 döneminde yaratılmış, olumsuz sonuçlar son aylarda görünmeye başlanmıştır.

Anlaşılacağı gibi bu bakış açısının temelleri farklıdır. Ben burada olaylara uzun süreli bir bakış açısıyla bakmaya, ülkemizin kalkınma olanakları alanında sağladığı gelişmeleri değerlendirmeye, toplumun ve ekonominin geleceğini düşünmeye çalışıyorum. Konuya böyle yaklaşıldığında 2002-2007 döneminde yukardaki olumsuzlukları içeren, ekonominin geleceğini karartan bir bunalımın ortamı ortaya çıkmaktadır.

Geçen yılın (2008'in) ikinci yarısından sonra güçlüklerin, bunalım etkilerinin daha yoğun biçimde yaşandığı doğrudur. Ama bunlar eski 2002-2007 döneminin normal bir uzantısıdır. Daha önemlisi 2002-2007 dönemindeki eğilimler sürseydi, bunalımla kesilmeseydi; rekor faizler ödense, korkunç cari açıklar sürdürülse, büyük borçlanmalara devam edilseydi, Türkiye uzun dönemde çok daha kötü bir bunalımla karşılaşacaktı. Bu olası ortamda, bugünkü gibi bir dış bunalımın etkisi çok daha yıkıcı olacaktı.

Bu açıklamalarımla bunalıma bir olumlu işlev yüklediğimin farkındayım. Bu çerçevede, dıştan kaynaklanan bunalımın Türkiye'de insanları, özellikle sorumluları uyarıcı, uyandırıcı bir etkisi olmuştur. Esasında bunalımların olumlu etki yaratabileceği görüşü iktisat kuramında eskiden beri vardır. Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" görüşü bunlardan biridir.

Umudum ve beklentim içte ve dışta yaşanan bugünkü bunalımın, bu kötülüğün, Türkiye ve dünyaya uzun süredir egemen olan genel ortamı değiştirip dönüştürerek iyiliklere yol açmasıdır. Çünkü bence Türkiye ve dünya 1980 sonrasında, özellikle son yirmi yılda çok olumsuz bir ortamın içinde yaşamaktadır. Köşe dönücülük, sınırsız ve başkalarını tanımayan bir özçikarcılık, dizgin, düzen tanımayan bir serbest piyasa anlayışı bu ortamın temel öğeleridir. Yeni ortamın emeği en kutsal

değer sayan, adaleti, yardımlaşmayı amaçlayan, hakça bir düzeni hedefleyen bir ortam olmasını diliyorum.

Bu düşüncelerle yukarıda saydığım kalkınma, gelişme ilkelerini açıklamaya geçiyorum. Açıklamalarımda, daha önceleri incelemiş olduğum bu alanlarda birkaç noktaya değinmekle yetineceğim. (Önceki yazılarımla ve konferanslarımla bazıları şunlardır: İktisat, İşletme ve Finans dengesi, Ocak 2004; Mayıs 2005; Nisan 2006; Temmuz 2007'deki yazılarımla. 2008 yılı başlarında Türkiye Ekonomi Kurumu'nda, Mülkiyeliler Birliği'nde verdiğim konferanslar.)

2. Borçlar ve Faizler

Türk ekonomisinin borç durumunu Tablo 3'te sunuyorum. Borçlar birkaç ögeyi içermektedir. Bu kalemlerde şu temel eğilimler gözlenmektedir.

Türkiye'de merkezi yönetim iç borç stoğu 2002-2008 döneminde, cari fiyatlarla yüzde 83 artmıştır. Aynı dönemde enflasyon oranı yaklaşık olarak yüzde 134 olmuştur. (Bu enflasyon hesaplamalarında, enflasyon oranını 2002 yılı için yüzde 45, 2003 – Kasım 2008 döneminde yüzde 61.10 olarak aldım. TÜİK, tüketici fiyat verilerini kullandım.)

Bu veriler sözkonusu iç borç stoğunda reel değerlerde bir iyileşme sağlandığını göstermektedir. Ama kanımca sağlanan iyileşme büyük ve kalıcı olmadığı için, bu başarılı konuda bile, kırılma ortadan kalkmamıştır. Daha önemlisi, ekonominin altında yatan temel yetersizlikler giderilemediği için, iyileşmenin gelecekte sürdürülebilmesi çok zordur.

Nitekim 2009 yılının Ocak, Şubat aylarında bütçe 10.4 milyar (nakit dengesi 14 milyar) TL açık vermiştir. Kaba bir tahminle, bu açığın yıllık değeri, bugünkü politikalar, içinde yaşanan bunalımın yarattığı vergi geliri azalışları, vergi indirimleri, teşvik harcamaları sürdükçe 50 milyar TL'den az olmayacaktır. Böylece elde edilen iyileşme bir, iki yılda yok olabilecektir. Merkezi yönetimin brüt iç borç stoğu Şubat 2009 sonunda 288.9 milyar TL'ye çıkmıştır. (Milliyet, 21 Mart 2009, s. 7) (IMF ile anlaşma sağlanması halinde durum farklı olabilecektir.)

Tabloda görüldüğü gibi dolar olarak merkezi yönetim ve kamu kesimi dış borçları azalmamış artmıştır. Ama artış çok hızlı olmamıştır. Dış borçların bu gelişmeleri de göz önüne alındığında merkezi yönetimin, kamunun iç ve dış borç stoğunda iyileşme daha da kuşkulu hale gelmektedir.

TABLO 3: TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KAMU VE ÖZEL BORÇLAR

	2002	2003	2007	2008
İÇ BORÇ STOĞU (Milyar YTL (TL) (Merkezi Yönetim)	150	194	255	275
DIŞ BORÇ STOĞU (Milyar Dolar)				
KAMU KESİMİ	64*	71	74	78
MERKEZİ YÖNETİM	57	63	67	70
ÖZEL KESİM	44	49	158	191
Finansal Kuruluşlar	-	14	57	66
Finansal Olmayan Kuruluşlar	-	35	101	125

Kaynaklar: İç borç stoğu sayılarını, DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım-Aralık, 2008, s. 78'den; 2008 rakamını, aynı yayın Ocak-Şubat (02/03/2009)'dan (internet) aldım. Dış borç stoğu 2003-2008 (haziran sonu) verilerini, DPT, 2009 Yılı Programı, s. 37'den; 2002 sayılarını, TÜİK, İstatistik Yıllığı 2004, s. 339'dan; Merkezi Yönetim rakamlarını, TÜİK, İstatistik Yıllığı 2004, s. 339, TÜİK İstatistik Yıllığı 2007, s. 310'dan; 2008 yılı sayısını DPT, Ekonomik Gelişmeler, Ocak 2009, s. 16'dan aldım.

* Kamu kesimi 2002 sayısı; "orta uzun vadeli dış borçları" gösterir.

Öte yandan, özel kesimin borçluluğu hızla artmıştır. Tablo'da izlendiği gibi, özel kesim dış borçlarının üçte ikisi "finansal olmayan kuruluşlara", şirketlere ait bulunmaktadır. (Siyasal sorumluların yaptıkları açıklamalara göre özel kesim dış borçları 2008 yılı sonlarında 196.2 milyar dolardır).

Tablo 3'teki bu verilerin sonucunda toplam (özel + kamu) dış borç stoğu 2003 yılında 120 değerinden, 2008 haziranında 269 milyar dolar değerine yükselmiş, böylece yüzde 124 artmış, ikiden fazla katlanmıştır. Bu artış, 2002-2008 döneminin temel borç artışı eğilimini oluşturmaktadır. (Burada DPT verilerine göre, sözkonusu değerlerin 2003 için 144.2, 2008 haziran için 284.4 olduğu belirtilmelidir) (DPT, 2009 Yılı Programı, s. 37).

Bu konuda üç noktaya da değinmek istiyorum. İlk nokta, özel kesimin dış borçlarının niteliğiyle ilgilidir. Denilmektedir ki dış borç gibi görünen bu veriler esasında yurtiçi yerleşiklerin parasıdır. Bu sav geçerli, yerleşiklerin bu borçlardaki payı önemli olabilir. Uluslararası Finans Enstitüsünün verileri; bu dönemde ülkelerdeki yerleşiklerin yurt dışına büyük oranda para çıkardıklarını göstermektedir. Ama, eğer böyleyse, bu paraların, bugünkü küreselleşme

ortamında, Türkiye'nin iç kaynağı olarak kullanılabilmesi olanağı çok kısıtlıdır. Bunun bir göstergesi "varlık barışı" girişiminden bugüne (21 Mart 2009) kadar Türkiye'ye gelen paranın 13.6 milyar TL olmasıdır.

İkinci nokta, herkesin bildiği gibi, tüketicilerin büyük borç yükü altında bulunmalarıdır. Tüketiciler gibi, küçük girişimciler, tarım işletmeleri de önemli ölçülerde borçlu durumdadırlar.

Üçüncü nokta iç borçlarla dış borçlar arasındaki ilişkinin, kalkınmakta olan ülkelerde bunalıma sürüklenme olasılığı üzerindeki etkisidir. Yeni bir NBER yazısının (Reinhart, Rogoff, 2009, No: 13946) bulgularına göre, ülkelerin merkezi yönetimlerinin iç borçları dış borçlarından fazladır; toplam borçlarının üçte ikisini oluştururlar. Bu olgu yazının dayanağı olan 64 ülkenin verilerinden elde edilen bir sonuçtur.

Tablo 3'te merkezi yönetimin Haziran 2008'deki dış borcunun TL değeri 118 milyardır. (21 Mart 2009 sabahındaki 1.68 TL = 1 \$ eşitliği esas alınmıştır.) Bunu merkezi yönetimin 2008 yılı sonundaki iç borç stoğuyla (275 milyar TL) toplamakta sakınca yoksa merkezi yönetimin toplam borç stoğu 2008 yılı sonunda 393 milyar TL civarındaki (Bu tutar, 2009 Şubat sonunda 403.5 TL'ye çıkmıştır. (Milliyet, 21 Mart 2009, s. 7)) Dolayısıyla, Türkiye'de de, merkezi yönetimin iç borçlarının payı ($275/393 = 0.70$) üçte iki ya da daha yüksektir.

Bu sayıların önemi gelişmekte olan ülkelerin, ulusal gelirlerine oran ölçüsüyle görece küçük dış borçlarıyla da bunalımlara sürüklenebilmelerinden ileri gelmektedir. Ülkelerin iç borçlarının yüksekliği bu sonucun yaşanmasında etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle, büyük hacimde, üçte iki oranında iç borçları bulunan gelişmekte olan ülkeler, dış borçları az olsa ya da düşük sayılsa da kolayca bunalımlara sürüklenebilmektedir (Reinhart, Rogoff, 2009, No. 13946; Belsie, The NBER Digest, January 2009, s.1).

Özetlersem, Türkiye'de merkezi yönetimin toplam (iç + dış) borç stoğu 2008 yılı sonunda 393 milyar TL'dir. Döviz kuru olarak 1.68 TL = 1 \$ eşitliği kullanıldığında özel kesimin Haziran 2008'de dış borç stoğu ise ($191 \times 1.68 =$) 321 milyar TL'ye yükselmiştir. Böylece Türkiye'nin 2008 yılının son yarısı ve sonlarında toplam iç ve dış borç stoğu tutarı 714 milyar TL civarındadır.

Şubat 2009'daki olası toplam iç ve dış borç stoğuna ulaşabilmek için bu tutara aşağıdaki üç kalemin de eklenmesi gerekir: (Bu eklemelerde, merkezi yönetimin iç borç stoğunun Şubat 2009 sonunda 275'ten, 288.9 milyar TL'ye çıkışını göz önüne almıyorum.) i) Merkezi yönetimin dışında kalan kamu kesiminin dış borç

stoğu. Bu değer Tablo 1’de $78 - 70 = 8$ milyar dolardır. Bu fark 1.68’le çarpılınca 13.4 milyar TL’ye ulaşılır. ii) Yukarıda belirtildiği gibi merkezi yönetimin iç + dış borç stoğu Şubat 2009 sonunda 403.5 TL’ye ulaşmıştır. Bu kalemden de eklenecek 10.5 milyar TL ortaya çıkar. iii) Aynı şekilde, son günlerde özel kesim dış borç stoğunun 196.2 milyar dolara ulaştığı, yetkili bakanca ifade edilmiştir. Buradan da $(5.2 \times 1.68 =) 8.7$ milyar TL oluşur. Bu üç kalemin toplamı olan $(13.4 + 10.5 + 8.7 =) 32.6$ TL yukarıdaki toplam tutara (714) eklenince 746.6 milyar TL rakamına ulaşılır.

DPT, 2008 yılı GSYH’ni 994.3 milyar TL olarak tahmin etmektedir (DPT, 2009 Yılı Programı, s.11). Genel olarak 2009 yılı ilk çeyreğinde GSYH’nin azalabileceği, en azından artmayacağı tahmin edilmektedir. Bu tahminler gerçekleşirse, Türkiye’nin sözkonusu toplam borç stoğunun (746.6), GSYH’ye oranı, 2009 yılının ilk çeyreğinde yüzde 75 dolaylarında olacak demektir. (Yalnız burada sözkonusu borç stoğunun “safı olmayan (brüt)” değerleri gösterdiği, net değerlerin daha düşük olduğu belirtilmelidir. Ayrıca veriler kabadır, tam sağlıklı değildir.)

Bu borç tutarı ve oranının ürkütücü olduğu bellidir. Ama, maalesef üzücü olan, durumu daha da olumsuzlaştıran ek etkenler de vardır. Bir etken TL’nin değer yitimesi ve dış borçların TL tutarının daha da artması olasılığıdır. Diğer ciddi olgu, Türkiye’nin borçlarının çok yüksek, dünya ölçeğinde rekor faiz oranlarıdır.

Bu olgular tabii Türk ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Kanımca en zararlı etki faiz gelirlerinin ulusal gelir içindeki payının çok yüksek değeridir. IMD, World Competitiveness Yearbook 2008 verilerine göre, 2007 yılında faiz ödemelerinin, toplam ulusal gelir içindeki yüzdesi, Türkiye’de % 27.51’dir. Yükseklikte Türkiye’yi geçen yalnızca iki ülke vardır: Pay, Kolombiya’da % 28.28, Brezilya’da % 29.45’tir. Aynı pay büyük güçlük içinde bulunan Ukrayna’da % 1.87, Bulgaristan’da % 2.49, Polonya’da % 6.37’dir (TISK İşveren Dergisi, Ekim 2008: 107).

3. Yatırım

İktisat düşüncesinde yatırım, tasarruf ilişkisi yoğun tartışma konusu olmuştur. Bir bakıma, bu tartışma Keynes ile klasikler arasındaki anlaşmazlığın odak noktasıdır. Bence bu tartışmada önceliği yatırıma veren Keynes yaklaşımı geçerlidir.

Yine “esas akım iktisat kuramında” gelişmemiş ülkelerin temel sorununun tasarruf azlığı olduğu savı savunulmuştur. Bu görüş bir ölçüde, bazı yazarlar

tarafından bugün de savunulmaktadır. Buna göre, kalkınmayı gelişmemiş ülkelerin tasarruf yetersizliği engellemektedir. Kaynakların gelişmiş ülkelere akması gerçekleştiğinde bu yetersizlikler giderilecek, gelişmemiş ülkeler kalkınma yoluna gireceklerdir.

Ben öteden beri bu görüşe karşıyım. Gelişmemiş ülkelerin temel sorunlarından birinin yatırım yetersizliği olduğunu savunurum. Bu görüşüm Türkiye'nin 2002-2008 dönemindeki gelişme deneyimiyle de doğrulanmaktadır. Çünkü bu dönemde, yukardaki Tablo 2'de görüldüğü gibi, Türkiye'ye yoğun biçimde yabancı sermaye akımı olmuş, ama bu akımlar sabit sermaye yatırımlarını artıramamıştır. Sabit sermaye yatırım oranları, 2002-2008 döneminde önceki 1987-2002 dönemi oranlarından daha düşük kalmıştır.

Sabit sermaye yatırımları oranlarının 1987-2002 dönemindeki ortalama değeri, 2002-2006 dönemindeki yıllık sayıları (Bulutay, 2007, İktisat, İşletme ve Finans dergisi, No. 256 (Temmuz 2007: 91)'de verilmektedir. Önceki 1987-2002 dönemi ortalaması yüzde 23.4'tür, 2002-2006 döneminde ise en yüksek oran 21.6'dır (2006 yılında).

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki aynı oranlar, kamu kesiminde 2007'de yüzde 3.81, 2008'de 3.73; özel kesimde 2007'de yüzde 18.09, 2008'de yüzde 17.86'dır. (DPT, 2009 Yılı Programı, s.17). Toplam sabit sermaye yatırım oranı ise 2007'de yüzde 21.90, 2008'de 21.59'a ulaşmıştır. Dolayısıyla sözkonusu oranın 2003-2008'deki ortalama değeri yüzde 19.95 olmuştur.

Burada 2002 sonrasında AKP iktidarının büyük bir özelleştirme etkinliği sürdürdüğü anımsanmalıdır. Bu etkinlikler, yabancı sermaye hareketleri, dış borçlarla birlikte göz önüne alındığında bu dönemde bir mirasyedi davranışının benimsendiği bellidir.

Borsalara gelen yabancı sermayenin bir temel özelliğine başka açıklamalarımda dikkat çekmiştim. Buna göre, yabancıların İMKB'de ulaşmış oldukları değerlerle borsaya gönderdikleri yabancı paralar arasında büyük farklar vardır. Diğer bir deyişle, yabancıların Türk borsasında ulaştıkları değerlerin büyük kısmı gönderdikleri paralarla sağlanmamıştır, bu paraların da katkısıyla bu piyasada yaratılan şişmelerin sonucudur. Borsada yaratılan bu balonun patlamasıyla bu şişmiş değerlerin büyük kısmı da yok olmuştur.

İlgili bir nokta, Doğrudan Yabancı Sermaye (DYY) alanındadır; dışarıdan bankalara, şirketlere ortak olmak için gelen yabancı sermayenin finansmanının önemli bir kısmının yerli bankalarca sağlandığını göstermektedir. Garanti Bankası

Genel Müdür Yardımcısı Tolga Egemen'in ifadesiyle, "Yabancılar mevduat şirketleri satın alırken Türk Bankaları onlara kredi verdi. Yabancı yatırım yaptık ama aslında o yatırımın yüzde 20'sini cebinden koydu, yüzde 80'ini Türk bankalarından kredi aldı." (Radikal gazetesi, 20 Mart 2009, Cuma, s. 7).

Son dönemde Türkiye'ye en çok DYY 2006-2008 (Ağustos) yıllarında geldi. Bunların toplam net değerinin 54.8 (sırasıyla 19.3, 20.1, 15.4) milyon dolar olduğu görülmektedir. (Bu toplamda 2007 yılı Ağustos sonrası iki kez sayılmıştır. Yani toplam değer daha düşüktür. (DPT, 2009 Yılı Programı, s. 36). (Küçük farklar için Tablo 2'ye bakılabilir.) Toplam DYY'nin ancak küçük bir kısmı (yüzde 20,25) imalat sanayine gelmiştir. Bunların büyük kısmı finans, bankacılık kesimlerine, alışveriş merkezlerine yönelmektedir.

Burada H. Vergil ve N. Ayaş'ın (İktisat, İşletme ve Finans, Şubat 2009) Türkiye'de 1992-2006 döneminde DYY'nun istihdam üzerindeki etkisini araştıran ekonometrik çalışmalarının bulgusuna da dikkat çekmek istiyorum. "... İncelenen dönem içerisinde ve incelenen sektörler bazında DYY'ların istihdamı olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. ... En fazla negatif etkinin imalat sanayi sektöründe gerçekleştiği sonucuna varılmıştır." Bu da birleşme ve satın almaların beklenen sonucudur (s. 109).

Alışveriş merkezlerinin ekonomiye, tüketicilere büyük yararlar sağladığı bellidir. Ama bunlar büyük işsizliklere de yol açmıştır. Bu merkezler birçok esnafı işsiz bırakmış, güçsüz kılmıştır. Aynı merkezler, günümüzde de birbirlerini işsiz bırakmaktadır.

4. İşsizlik

Türkiye'de işsizlik oranı (yüzde değerler olarak), 1988-2001 döneminde, 6.3'e kadar düşmek, 9.2'ye kadar yükselmekle birlikte, genelde 7, 8 değeriyle seyretmiştir. Aynı oran 2002-2007 döneminde 10 civarına çıkmış (oran en düşük 9.9, en yüksek 10.5 olmuş) ve orada karar kılmıştır. Böylece, Türkiye'de işsizlik oranı 2001 bunalımı sonrasında 2,3 puan kadar artmış, bu yeni değer dönem boyunca sürmüştür.

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta şudur: Önceki, 1990'lardaki bunalımlarda, bunlardan en önemlisi olan 1994 krizinde, o dönemlerde mevcut eğilimi değiştiren bir işsizlik oranı artışının gözlenmemiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, 2001 bunalımı öncesinde, içsel gelişmelerden kaynaklanan bunalımlar işsizlik durumu üzerinde pek etkin olmamıştır.

İşsizlik oranında (yine yüzde olarak) 2008 Kasım, Aralık aylarında ikinci bir sıçramanın yaşandığı anlaşılmaktadır. İşsizlik oranı Kasım 2008’de 12.3, Aralık 2009’de 13.6 olmuştur. Yine 2, 3 puanlık bir artış vardır. Aralık 2008’de tarım dışı işsizlik oranı 17.3, kentlerde işsizlik oranı 15.4 olmuştur.

Hanehalkı işgücü araştırmalarının ortaya koyduğu şu olgular da bilinmektedir: (Bunlar için, konuyla ilgili TÜİK’in eski kitapları arasında yer alan editörü olduğum yayınlara bakılabilir.) Türkiye’de işgücüne, işlendirmeye (istihdama) katılım oranı düşüktür, kayıtdışı işlendirme yaygındır, gençlerle işsizlik oranı çok yüksektir. (Aralık 2007’de yüzde 20.6, Aralık 2008’de yüzde 25.7) Yüksek eğitim dahil eğitimlilerde de OECD ülkelerinden farklı olarak, işsizlik oranı eğitimsizlerin işsizlik oranlarından çok farklı değildir.

Türk işgücü verilerinin bir özelliği de “iş aramayıp çalışmaya hazır olanların” fazla olmasıdır. Bu sayılardaki 1993-2006 dönemi verileri (Bulutay, İktisat, İşletme ve Finans, Temmuz 2007, s. 92)’de sunulmaktadır. Aynı veri Aralık 2007’de (bin kişi olarak) 1750, Aralık 2008’de 2298 olmuştur. (Aralık 2008’de geleneksel işsiz sayısı 3274 bindir.) Bunun işgücüne oranı $(2298/24009) = 9.6$ ’dır. (Bu oran 2003’te yüzde 4.0 olmuştu.) Böylece “iş aramayıp çalışmaya hazır olanlarda” da 2003 sonrasında büyük bir artış olmuştur.

Değinmek istediğim diğer önemli bir nokta işsizlikte, işgücü verilerinin toplandığı başlangıç dönemleriyle son dönemler arasında temel bir değişimin yaşanmış olmasıdır. Eski, 2000 yılı öncesi verilerini incelediğimizde karşılaştığımız bir olgu, işsizler içinde “ilk kez iş arayanların” büyük ağırlık taşımasıydı. Oysa, son zamanlarda işsizlerin çok büyük kısmı önce bir işte çalışmıştır. Bunların oranı Kasım 2008’de yüzde 86.5, Aralık 2008’de 88.6’dır. Bu olgu işsizliğin Türkiye’de son yıllarda çok daha ciddi, yıkıcı bir niteliğe büründüğünü göstermektedir.

TÜİK’in işgücü haber bültenlerinden sağladığım verilerin gösterdiği ilgili önemli bir gelişmeyi de anlatmak istiyorum. Önce tarımın toplam işlendirme içindeki payının 2003’te 33.9, 2004’te 34.0’dan 2007’de 26.4’e düşmüş olduğunu belirteyim (DPT, 2009 Yılı Programı, s. 207). Bunun çok önemli bir tarımdan kaçış olduğu bellidir.

Aynı pay, 2008’in Mayıs döneminde 27.1, Ağustos döneminde 29.1, Kasım döneminde 25.8 olduğuna göre, 2008 yıllık oranının da 2007 değerinin yakınlarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, tarımın toplam işlenendirme içindeki oranı 2008’de, 2007’ye göre pek değişmemiştir.

Öte yandan, tarımda çalışanlar sayısında 2007 ile 2008 verileri arasında önemli bir fark vardır. Bu fark aşağıdaki küçük tabloda gözlenmektedir.

TABLO 4: TARIMDA ÇALIŞANLAR (DÖRT DÖNEMDE) (BİN KİŞİ)

	Şubat Dönemi	Mayıs Dönemi	Ağustos Dönemi	Kasım Dönemi
2007	5003	6042	6174	5211
2008	4751	6034	6314	5499

Kaynaklar: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım-Aralık 2008, s. 123. Kasım 2008 sayısını, TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Araştırması Kasım Dönemi Sonuçları, haber bülteni"ni kullanarak elde ettim. Bu sayıya ulaşırken, bültende verilen tarım payı olan % 25.8'i kullandım. Bunu toplam istihdam rakamıyla çarptım.

Bu sayılar, 2008'de, 2007'ye göre tarımda işlendirmenin Şubat döneminde düştüğünü, Mayıs'ta pek değişmediğini, Ağustos'ta arttığını (140 bin), Kasım'da büyük bir miktarla (288 bin kişi) arttığını göstermektedir. (TÜİK'in sözkonusu Kasım bülteninde bu artış için verilen sayı 283 bindir. Bu küçük farklılığın Tablo altında anlatılan hesaplama biçiminden kaynaklandığını düşünüyorum.) TÜİK'in söz konusu diğer verileri, Kasım 2007'de, tarım işlendirmesinin, bir önceki yılın (2006) aynı verisine göre 349 bin kişi azaldığını göstermektedir. Bu sayılar tarım işlendirmesinde 2008 yılının ikinci yarısında, özellikle Kasım döneminde önceki eğilimlere ters bir gelişmenin ortaya çıktığını göstermektedir. Doğal olan geçmiş eğilimler bu dönemde tarım işlendirmesinin azalacağını gösterirken, 2008 Kasım döneminde bu istihdamda güçlü bir artış gözlenmiştir.

Şöyle bir olay ve dönüşümün yaşandığı anlaşılmaktadır: 2004 yılı sonrasında büyüme, gelişme atmosferinin yarattığı iş bulma ümitleri köylere büyük bir göç hareketine yol açmıştır. Bu umut, özellikle imalat sanayi alanındaki yetersiz gelişmeler nedeniyle, dünya bunalımının da etkisiyle, 2008 yılının sonlarında büyük yara almış, köylere dönmek zorunda kalmıştır.

Şimdi sanayi konusunu görmeye geçeceğim. Ama ona geçmeden işsizlik konusunda kısa bir özet vermek istiyorum. Esas alınan, tanımlanan işsizlik kavramı ve ölçütüne göre işsizlik oranlarının da değişmesi doğaldır. Benim ölçülerime göre, Türkiye'de genel işsizlik oranı, son aylara kadar yüzde 20 civarındaydı, şimdi yüzde 25'ler dolaylarındadır. Zaten çok ciddi olan işsizlik sorunu daha da kötü bir

düzeve çıkmış ve çıkmaktadır. Hangi işsizlik tanımına dayanılırsa dayanılsın Türk toplumu ve ekonomisinin büyük bir işsizlik sorunuyla karşı karşıya bulunduğu ise açıktır.

5. Sanayi

Burada özetle, 2002 sonrasında özellikle imalat sanayinin durum ve gelişmesi hakkında şunları söylüyorum: i) Bu kesimin Türk ekonomisindeki oranı düşüktür. ii) Kesimde verimlilik yüksek değildir. iii) Kesimin son yıllarda dış ticaret alanında gösterdiği başarı iç ekonomiye yansımamıştır.

Aşağıdaki tabloda yer alan veriler sanayinin ekonomideki ağırlığını göstermektedir:

TABLO 5: SANAYİNİN İŞLENDİRME VE GELİR PAYLARI

	2003	2004	2005	2006	2007	2008*
İşlendirme	18.2	18.3	19.4	19.7	19.8	19.8
GSYH	20.9	20.3	20.3	20.1	19.8	18.9

* İşlendirme sayısı, TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2008 Kasım dönemi", haber bülteninden alınmıştır. GSYH sayısı, III. Dönem verilerine aittir.

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım-Aralık 2008, s. 11.

Bu sayılar Türk ekonomisinde sanayi kesiminin ağırlığının hem işlendirme, hem de gelir açısından yüzde yirmi civarında olduğunu, gelişme ve kalkınma açısından çok yetersiz bir düzeyde bulunduğunu göstermektedir. Tarım işlemdirmede hala dörtte bir paya sahiptir, kesimin gelir payı ise 2007'de yüzde 7.5'e düşmüştür. En güçlü kesim hizmetlerdir. Bu kesimin işlendirme oranı 2003'te yüzde 47.9, 2007'de 53.8; gelir payı 2003'te 69.2, 2007'de 72.7'dir (DPT, 2009 Yılı Programı, s. 207).

Ekonominin geleceği açısından çok önemli olgu, gelirden pay açısından hizmet kesiminin sanayiden çok daha üstün durumda bulunmasıdır. Diğer bir deyişle, Türk ekonomisinde verimlilik, hizmet kesimlerinde sanayi sektörlerine kıyasla daha yüksektir. Bu olgu, Türk ekonomisi ve toplumunda yaşanan bir ölçüde birbirine karşıt iki temel gelişmenin sonucudur.

Bir gelişme, dünyada son zamanlarda bilgi ve eğitimin ağırlığının çok artmasına bağlı olarak Türk toplumu ve ekonomisinde orta sınıfların büyük güç ve önem kazanmasıdır. Buna koşut olarak işçi sınıfının önemi azalmış görünmektedir. Daha doğrusu işçi kesiminin bir kesimi artık orta sınıf olmuştur.

İkinci, olumsuz yönde gelişme üretimin, verimliliğin kaynağı olan sanayi kesiminden Türk ekonomisinin yeterince yararlanamıyor olmasıdır. Finans kesiminin, borçların, sermaye piyasalarının son zamanlarında Türk ekonomisindeki büyük ağırlığı bu tehlikeli sonucu yaratmıştır. Bu iki özellik ve ilgili gelişmeler yeni yazıların konusunu oluşturacaktır.

Yukardaki veriler sanayide hem verimliliğin düşük düzeyde bulunduğunu, hem de dönem içinde bir gelişme ortaya koymadığını göstermektedir. Öte yandan imalat sanayine ait veriler bu kesimde önemli bir verimlilik artışının gerçekleştiğine işaret etmektedir (Bkz., B. Saraçoğlu, H. Suiçmez, TİSK Akademi, 2008/II, s. 88-126).

Sözkonusu yazının yazarlarının da savundukları gibi, bu verimlilik artışlarının bir nedeni bu kesimde işlendirmenin daralmış ya da pek artmamış olmasıdır. İlgili, bence az olası diğer bir neden, özel kesimin son yıllarda dışalım yoluyla makine ve teçhizat alımıdır. Bunlar kesimde üretimi sermaye yoğun kılmış olabilir. Bu husus da yazarlarca savunulmaktadır (s. 94-96, 102, 107).

Akla gelen diğer nedenin (fazla çalışmanın) varlığı, yazıda yer alan, kişi ve çalışma saatleri verileriyle yadsınmaktadır. Çünkü zaman içinde imalat sanayi çalışanları sayıları, 1998, 1999'a göre düştüğü gibi, çalışma saatleri de azalmaktadır. Böylece sözkonusu olası neden, işçilerin fazla çalışması durumu pek geçerli olmamaktadır (s. 102).

İmalat sanayii ile ilgili diğer bir özellik özel kesimde 1997 sonrasında reel ücret artışının yaşanmamış olmasıdır. Buna karşın, devlet kesimi imalat sanayiinde aynı dönemde çok yüksek olmasa da bir reel ücret artışı gerçekleşmiştir (s. 97, 102).

Bu yetersizliklerin kanımca üç temel nedeni vardır: İlk ve temel neden yukarıda belirtilen sabit yatırımlarının azlığıdır. İkinci neden devletin, özelleştirmeler yoluyla imalat sanayiinden çekilmesidir. Toplam sabit sermaye yatırımlarında, kamu kesiminde imalat sanayiinin payı 2004'te yüzde 2.7'den, 2008'de yüzde 1.6'ya düşmüştür. Üçüncü neden, aynı yatırımlar içinde, özel kesimde imalat sanayiinin oranının tüm 2004-2008 dönemi boyunca artmamış, % 42 düzeyinde sabit kalmış olmasıdır. (DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım-Aralık 2008: 27).

Burada DPT'nin (2009 Yılı Programı s. 155) bu ana kadar savunulanlara ters nitelikteki bir görüşüne değinmek istiyorum. Buna göre "imalat sanayinin yapısında orta teknoloji sektörlerine doğru dönüşümü devam etmektedir. Çin ve Hindistan gibi ucuz emek gücüne sahip ülkelerde tekstil, giyim, deri gibi geleneksel sektörlerde rekabet etmek güçleşmiş ve 2002 yılından itibaren üretimde darboğazlar yaşanmıştır. Buna karşılık, özellikle son yıllarda otomotiv, makine, beyaz eşya, anametal ve petrol ürünlerindeki yüksek ihracat artışları, ihracat ve üretimde orta teknoloji sektörlerinin üretim payındaki artışın devam etmesinde etkili olmaktadır."

Aynı sayfada (s. 155), 2000-2007 döneminde "imalat sanayi üretim ve ihracatının yapısı (yüzde pay)" verileri gösterilmektedir. Tabloda mallarda teknoloji yoğunluğu dört düzeyde (yüksek, ortanın üstü, ortanın altı, düşük) ele alınmaktadır. Yüksek teknolojili ürünlerde, hem üretim, hem dışsatım payında bir azalma gözlenmektedir. Düşük teknolojili ürünlerde ise üretimde önemli bir değişme olmamasına karşın, dış satımda belirgin bir düşme (yüzde 51.3'ten 32.6'ya) vardır.

Ortanın üstü teknoloji yoğun ürünlerindeki pay üretimde 2000'de yüzde 22.5'ten, 2007'de 32.3'e çıkmaktadır. Ortanın altı ürünlerde aynı dönemde üretimde bir düşüş gözlenmezken, dışsatımda pay 2000'de yüzde 20.5'ten 2007'de yüzde 30.0'a yükselmektedir. Sonuçta, teknoloji yoğunluğu bakımından imalat sanayi dışsatımında ortanın altı ürünlerin, daha da çok ortanın üstü malların payında bir artış vardır.

Bu sonuç, Türk ekonomisinde son yıllarda yaşanan iki önemli gelişmenin, dışsatımda ve sanayi ürünlerinin dışsatımında ulaşılan büyük artışlarının ürünüdür. Beklenti bu artışların iç üretime de yansımasydı. Bu beklenti ile bir yazı oluşturmuştum (T. Bulutay, H. Erlat (Ed.), Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi; Türkiye Ekonomi Kurumu, yayını, Ankara 2005, s. 21-85).

Yazıda bu beklentimin gerçekleşmediğini göstermeye çalıştım. Anlatılan gelişmeler taşeron üretim, dikine uzmanlaşma gibi adlarla anılan küresel bir sürecin sonucuydu. Bu süreçte üretim aşamalara ayrılmakta, bazı aşamalar bunları az masraflı biçimde gerçekleştiren ülkelere aktarılmaktaydı. En önemli masraf tasarrufu ücret düşüklüğüyle, işgücü yoğun üretim aşamalarında sağlanıyordu. Böylece, örneğin otomotiv sanayinde işgücü yoğun üretim aşamaları Türkiye gibi ülkelere aktarılıyordu. Yukarıda belirtilen sayıların da gösterdiği gibi, üretimin, örneğin araba üretiminin, katma değerinin ancak küçük kısmı iç üretime yansıyor.

Son yıllarda dışsatımda ortanın üstü malların payında meydana gelen artış da, büyük olasılıkla, dikine uzmanlaşmanın sonucudur. Bir dışsatım ürünü üzerinde hesaplama yapıldığında, geniş ölçüde bu nihai ürünün katma değerindeki önemli yabancı payı da hesaba katılmaktadır. Dolayısıyla, ortanın üstü mallarının payındaki sözkonusu artışın büyük kısmı olasılıkla bu yabancı katkının sonucu olmaktadır.

Bu süreci destekleyen diğer bir etken dış sermaye akımının yarattığı TL'nin aşırı değerlenmesi olayıdır. Bu değerlenme başta ara malları olmak üzere tüm dışalım ucuz kılarak kamçıliyordu. Bu sonuç, DPT'nin aynı yayınında (s. 154) yer verilen sayılarla da doğrulanmaktadır. Bu sayılara göre imalat sanayinin "toplam ithalat içindeki payı" da yüksektir, 2006, 2007 yıllarında yüzde 79'dur.

Böylece yukarda belirttiğim dışsatımla dışalımın birleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Dışsatım artışı dışalım artışıyla gerçekleşmekte, "dışsatım" değil "net dışsatım" belirleyici olmaktadır.

Küreselleşme eğilimlerinin bir çeşidi olan dikine uzmanlaşma, bir bakıma, eskiden beri durağan biçimine karşı çıktığını ünlü karşılaştırmalı üstünlükler kuramının çok daha daraltılarak, işgücüyle, işçi ücretleriyle sınırlandırılarak uygulanması anlamına gelir. Bu sürede ücretlerin artırılması kolay değildir. Yüksek ücretli, eğitilmiş yerli işçiler dışlanması yoluna gidilir. Kanımca Türkiye'de eğitilmiş işsizlerin bolluğunun bir nedeni de bu uygulamalardır. Dışsatım günümüzde olduğu gibi gerileince de işsizlik felakete dönüşür.

Küreselleşmeye diğer bir itirazım bu eğilimin büyük ve güçlüler yararına işlenmesidir. İç ekonomide nasıl her gelişme İstanbul yararına işliyorsa, uluslar arası düzeyde de küreselleşmeden en çok güçlüler yararlanır.

6. Küreselleşme ve Gelir Dağılımı

Burada üç önemli soruya kısaca değinmekle yetineceğim: i) Küreselleşme, uluslararası ticaret, dikine uzmanlaşma ülkelerin içindeki gelir dağılımını ne yönde etkiler? ii) Küreselleşmenin dünyanın gelir dağılımı ve yoksulluğu üzerindeki etkisi ne yöndedir? iii) Gelir dağılımı eşitsizliği ile yoksulluğun görece önemleri ve ilişkileri nedir?

Küreselleşme eğilimlerinin ülkelerin eşitsizlikleri üzerindeki etkileri araştırılır. Bu araştırmalarda iki etken üzerinde yoğunlaşılır: i) Beceri sapsmalı teknolojik gelişme, ii) gelişmiş kuzey ülkeleri ile gelişmemiş güney ülkeleri arasında ticaret ve ilişkiler.

Bu araştırmalarda, eski yazılarda genellikle beceri-sapmalı teknolojik gelişmenin etkisinin daha baskın olduğu sonucuna varılırdı. Yeni ilginç bir yazıda (Chusseau, Dumont, Hellier (2008); Journal of Economic Surveys (2008) Vol. 22, No. 3, pp. 409-457) biraz farklı şu sonuçlara ulaşılmıştır: i) Sözkonusu iki etken de önemlidir. ii) Bu etki ve katkılar sanayi türüne ve ülkelere göre değişir. iii) İki etken karşılıklı etkileşim içindedir.

Bu yazı açısından daha önemli olarak, Kuzey-Güney ticaretinin etkisi büyük ölçüde dikine uzmanlaşma yoluyla gerçekleşmektedir. Ayrıca, teknolojik gelişmeyi dışsal bir değişken olarak almak sakıncalıdır. Bu değişken işlev gördüğu alanlarda bir içsel faktör işlevi görmektedir. Bu bulgular önceki kısmın başında savunduğum görüşü doğrulamaktadır.

Yazıda (s. 450) bu araştırmalarda aşağıdaki tür bir ayırımı yer verildiği söyleniyor: Eşitsizlik içinde bulunan A.B.D. ve İngiltere’de işsizlik oranı düşük, eşitliğe yakın kıta Avrupasında ise işsizlik oranları yüksektir. Böylece gelir dağılımı eşitliği ile işsizlik oranı arasında bir değiş-tokuş vardır.

Yazıya göre genel nitelikte böyle bir değiş-tokuşun varlığından sözedilemez. Çünkü Kuzey Avrupa ülkelerinde hem gelirlerde eşitlik vardır, hem de işsizlik azdır. Güney Avrupa ülkelerinde ise eşitsizlik gibi işsizlik de çoktur. Bunlara, bugünkü bunalım ortamında A.B.D. ve İngiltere’de işsizlik oranlarının yükselmesi olgusu da eklenebilir.

Burada, D. Acemoğlu’nun (The Economic Journal, February 2003, F121-F149) konuyla ilgili önemli bir bulgusuna da dikkat çekmek istiyorum. Buna göre, teknolojik gelişmenin ABD ve Avrupa’da etkisi farklıdır. ABD’de teknoloji becerisi yüksek kişiler lehine işlediği halde, Avrupa’da becerisiz işçiler yararına etkin olmaktadır.

Küreselleşmenin dünyadaki gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkileri konusundaki araştırmaların bulguları da farklıdır. Bazı araştırmalar bu etkinin eşitliği artırmak yönünde olduğu sonucuna varırlar, diğerleri ters yönde bulgulara ulaşırlar. Ben, karmaşık, çok boyutlu sorunlarla yüklü bu konuda bazı önemli noktalara değinmekle yetineceğim.

Bu çalışmalarda büyük nüfuslu Hindistan ve özellikle Çin’in ele alınış biçimi belirleyici olmaktadır. Astronomik nüfuslu ve hızla gelişen Çin’de gelir düzeyinin yükselmiş ve yoksulluğun azalmış olması, bu ülkenin sonuçları nüfus ağırlığıyla birlikte değerlendirildiğinde, dünya ölçęğinde hem eşitsizliği hem de yoksulluğu azaltır yönde etki yaratmaktadır.

Doğal olarak, her ülkeyi, nüfus büyüklüğüne bakmadan eşit ele almak farklı bulguları ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmalarda eşitsizliğin ve yoksulluğun artması, en azından azalmaması bulgularına daha çok rastlanmaktadır. Ülkelerin ortalama gelirlerine dayanmadan, hangi ulusa ait olursa olsunlar bireylerin gelirlerini esas almak birçok sorun yarattığı gibi farklı sonuçlar da üretmektedir.

Bu konu ve sorunları irdelemek bu yazının kapsamı dışındadır. Burada yalnızca yeni bir diğer yazıda (Bourguignon, Levin, Rosenblatt (2009), World Development Vol. 37, No. 1, pp. 1-10, 2009.) yer alan iki sonucu aktarmak istiyorum: Küresel gelir dağılımı çok eşitsiz biçimde dağılmıştır. Bu eşitsizlikleri ölçmede çok kullanılan Gini katsayısı çalışmalarda 0.64-0.66 arasında çıkmaktadır. Bu ölçüde bir eşitsizlik ülkelerin içindeki eşitsizliklerden daha yüksektir (s. 7).

Uluslararası düzeyde de yoksullukla savaşmak amacıyla gelişmiş ülkeler yoksul ülkelere yardım yapmaktadırlar. Bunların, özellikle düşük gelirlilere, az da olsa olumlu yönde bir katkısı olmaktadır. Öte yandan, gelişmiş ülkelerin dış ticaret üzerine koydukları sınırlamalar, yardımın olumlu etkisini ortadan kaldırmaktadır (s.1-7).

Gelir eşitsizliği ile yoksulluk ilişkisi konusunda, başkalarının da benimsediği, benim çok eskiden beri savunduğum görüş şudur: Önemli olan eşitsizliktir, yoksulluk değil. Türlü eşitsizlikler giderilmeden yoksulluk ortadan kaldırılamaz. Verilen yardımlar, sadakalar yoksulluğu gideremez, tersine yoksulluğu sürekli hale getirir.

Türkiye’de 29 Mart 2009 yerel seçimleri öncesinde bir tartışma yoksullukla savaşın nasıl yapılacağı konusunda yaşanmıştır. Bu savaşın bir yolu AKP iktidarının yaptığı gibi yoksullara doğrudan yardım yapmaktır. Muhalefet ise savaşın sadaka şeklinde değil, iş olanağı sağlama şeklinde olmasını önermiştir. (Tabii bir de yardımların seçim öncesinde bir seçim yatırımı oluşturduğu tartışmaları vardır.)

Muhalefetin önerdiği ikinci yolun, sadaka verme yöntemine üstün olduğu bellidir. Ama bu ikinci yol da yoksulluğu gidermede yetersiz kalmaya mahkumdur. Çünkü bugünkü toplumsal yapı ortamında, büyük eşitsizlik çerçevesinde sağlanan iş de ancak bir yoksulluk ücreti getirir. Dolayısıyla eşitlik sağlanmadan yoksulluk ortadan kaldırılamaz. (Burada bu söylediklerime ters bir anlamlı görüşe, toplumlarda tam eşitliğin bulunmasının, kâr ve kazanç güdüsünü, gelişme ve yenilik olanaklarını yok ederek genel bir yoksulluk ortamı yaratacağı görüşüne de dikkat çekmeliyim.)

C. BUNALIM SONRASI DURUM

Buradaki özet açıklamalarımda üç soruyu ele alacağım: i) Ekonominin içinde bulunduğu temel çıkmazları nelerdir? ii) Hükümetin kısa süredeki politikasının temel ilkeleri nelerdir? iii) Uzun dönemde bunalımla savaş nasıl olmalıdır?

Bence Türkiye ekonomisi başka yazılarımda ele aldığım çeşitli çıkmazlar yanında bir büyüme çıkmazıyla da karşı karşıyadır. İncelemekte olduğum 2002-2008 döneminde büyüme dış sermaye akımlarına, dışarıya ve özellikle dışarıya bağımlı hale getirilmiş ya da bu bağımlılık çok artmıştır.

Dünya büyüyemezse, dışarıya bağımlılığı nedeniyle Türkiye de büyüyemez. Öte yandan, dünyanın büyüme aşamasına geçmesi durumunda, petrol ve emtia fiyatları şişme eğilimi içine girecektir. Dolayısıyla, Türk dışarıya bağımlılığının temel ögesini oluşturan enerji masrafları çok büyüyecektir.

Ayrıca, yukarıda açıkladığım gibi, dışarıya artış olmadan dışarıya gelişme sağlanamamaktadır. Bunlar, dünyanın büyüme aşamasına geçmesi durumunda, uzun dönemde büyük bir cari açığın ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılacaktır. Büyük bir dış sermaye akımı olmadan bu açığı finanse etme olanağı yoktur. Oysa gelişmekte olan ülkelere yönelen akımlarda, yukarıda gösterildiği gibi, 2008 ve 2009'da büyük azalışlar ortaya çıkmıştır.

Bu çıkmazın arkasında, Türk politikasının çok eskilere dek uzanan temel bir çıkmazı, kısa ve uzun dönem arası değiş-tokuş yatar. Politikacılar eskiden beri kısa vadeyi uzun vadeye tercih etmişler, büyük açıklardan, borçlardan kaçınmamışlardır.

Bu ortamda, 2001 bunalımı sonrasında sağlanmış görünen görece iyileştirmeler yok olma tehdidi altındadır. İyileşmelerden biri olan "döviz rezervi birikimi" korkunç diye nitelediğim cari açığı en çok iki yıl karşılayabilecek güçtedir. İkinci iyileştirme olan bütçe disiplini, aşağıda açıklayacağım gibi, büyük bir tehlikeye maruzdur.

Enflasyonda, özellikle IMF ile anlaşıldığında bir bozulma yaşanmayabilir. Tersine, çok daha tehlikeli olan deflasyonist etkiler ortaya çıkabilir. Benim burada itirazım, başka yazılarımda açıkladığım gibi, "enflasyon hedeflemesine" gidilmiş olmasıdır. İlgili büyük bir sakınca, enflasyon hedefine yaklaşabilmek için, TL'yi aşırı değerli kılma politikasının izlenmiş olmasıdır. Son zamanlarda düşürülen faiz oranları yüksek tutularak dışarıdan sıcak para çekmek bu politikanın bir parçasını oluşturmuştur.

1. Kısa Sürede Bunalımla Savaş

Bunalımla savaşta takınılacak tutumda şu birbiriyle ilgili olgular belirleyicidir: i) Bunalımın tümüyle dıştan gelmiş olup olmaması, ii) benimsenecek mücadele politikalarının hedefinin kısa süreli mi yoksa uzun süreli mi olacağı. Diğer bir deyişle bu savaşta kısa süreli taktiklere mi yoksa uzun süreli stratejilere mi başvurulacaktır?

Ben bu konudaki görüşümü yukarıda açıkladım. Bence Türk ekonomisi 2001 bunalımı sonrasında sürekli olarak sürünen bir bunalım içinde bulunmuştur. Bu bunalımın göstergeleri dış bunalımın ortaya çıktığı Eylül 2008 öncesinde ortaya çıkmıştır.

Bu görüşümün temel nedenleri şunlardır: i) Yukarıda anlattığım borç ve faizlerde, yatırımlarda, işsizlikte, sanayide yaşanan büyük olumsuzluklar. ii) Ulusal gelirin büyüme oranlarında (2002'de 6.2, izleyen yıllarda sırasıyla 5.3, 9.4, 8.4, 6.9, 4.7, 1.1 (2008)) 2004 sonrasında sürekli azalış. iii) Sanayi üretiminde 2008 Ocak ayı sonrasında (Nisan ve bir ölçüde Temmuz dışında) artış oranında sürekli azalış olması, azalmanın Ağustos ve sonrasında giderek artan oranlarla (Ağustos'ta -3.6'dan, Aralık'ta -17.6'ya çıkış şeklinde) eksiye dönüşmesi: Diğer bir deyişle, sanayi üretimindeki tökezleme, küresel kriz ve dışsatımın azalması yoluyla etkilenmeden çok daha önce başlamıştır (Hasan Ersel, Referans Gazetesi, 13 Mart 2009, s. 14). iv) Kesin sayılara ulaşamadım ama, büyük olasılıkla 2008 yılında ve dış bunalım öncesinde özel kesim yatırımlarında önemli bir düşüşün yaşanması. (DPT, 2009 Yılı Programı, s. 16 ya da bakılabilir.) v) İMKB 100'ün değerinin zirvesine Ekim 2007'de 57616 değeriyle ulaşmış olması, Aralık 2007'de 55538'e, Ocak 2008'de 42698'e düşmüş bulunması, böylece bu piyasada gerileme eğiliminin Ekim 2007 sonrasında başlaması (DPT, Mali Piyasalarda Gelişmeler, ekim 2008, s. 18). (Burada, ABD borsasında Ekim 2007 ile Ekim 2008 arasında 8 trilyon \$'lık bir kayıp yaşandığını da belirtmeliyim. (S.H. Wright, The NBER Digest, March 2009, s. 2) Bu olgu burada savunduğum görüşe ters bir kanıttır.)

Bence, dış bunalım, kısa bir süre sonra zaten ortaya çıkacak olan (ve bugünlerde yaşanmakta olan bunalım niteliğinde bulunacak olan) bir sonucu yalnızca öne çekmiştir. Anlayabildiğim kadarıyla, AKP iktidarı bunalımı dış bunalıma bağladığı gibi, bunalımla savaşta da kısa süreli bir hedef izleyecektir.

Bu çerçevede bunalımla savaşta iktidar çevrelerine şöyle bir eğilimin egemen olduğu anlaşılmaktadır: Bugünkü bunalımın nedeni iç ve dış istemdeki yetersizliktir. Dış istemi etkileme şansımız azdır. Yapabileceğimiz Orta Doğu gibi yerlerde ek dışsatım alanları yaratmaktır. Dolayısıyla, geriye iç istemi teşvik

etmek kalmaktadır. Bu amaçla vergi indirimlerine, teşviklere başvurulmaktadır. Bugünlerde, otomotiv sanayii ve konut kesimi alanlarında, daha çok parası olanları destekleyen vergi indirimlerine ağırlık verilmektedir.

Bu konuları incelemeye geçeceğim. Ama önce, son aylarda yaşanan büyük dışalım azalışının yarattığı önemli iç istem artışına dikkat çekmek istiyorum. Burada yaşanan dışa istemin kısmen içe dönmesidir. Yalnız yukarıda belirttiğim dışsattımın dışalığa bağımlılığı bu etkiyi de sınırlandırmaktadır. Yani, dışalım azalışı kısmen dışsattım düşüşüyle birlikte yaşanmakta, dışalımın düşüşünün yarattığı istem artışı, bir ölçüde dışsattımın azalmasının oluşturduğu istem düşüşüyle dengelenmektedir.

Bu bunalım savaşında büyük yük merkezi yönetim bütçesi üzerine düşecektir. Bu bütçe ise eskiden beri, özellikle de incelediğimiz dönemde büyük sınırlılıklar içindedir. Bütçe gelirleri, hem ulusal gelirin azalışı, hem de dış alımın düşüşü nedenleriyle hızlı bir iniş eğilimi içindedir. Vergi indirimleri bu azalmayı daha da hızlandıracaktır.

Bütçenin harcamalar kısmında şu durum vardır: Bu harcama toplamı içinde, 2002 sonrasında, eski yönetimden miras kalan en büyük kalem, son yıllara kadar faizlerdir. Faizler bu günlerde (2006 ve sonrasında) personel harcamalarını aşma özelliğini sürdürmekle birlikte ikinci sıraya düşmüştür. Birinci sırayı cari transferler almıştır.

Ocak-Aralık 2007 ve 2008 yıllarında cari transferler içinde en büyük payı “sosyal güvenlik kuruluşları” ve “gelirlerden ayrılan paylar” kalemleri almaktadır. Faiz harcamaları bu iki kalemin her birinden çok daha fazladır. “Tarımsal destekleme” kalemi, milyar TL olarak, 2007’de 5.6, 2008’de 5.8’dir. KİT görev zararları ise 2007’de 730 milyon, 2008’de 1.284 milyar YTL’dir (DPT, Ekonomik Gelişmeler, Ocak 2009: 15).

Bu veriler AKP döneminde yaşanan şu olguları göstermektedir: Bu dönemde “popülist nitelikteki” sosyal güvenlik harcamaları azalmamış, alan değiştirmiştir. Eskiden emeklilikteki aşırı popülist düzenleme (38 yaşında emekli olabilme gibi), bugünlerde emeklilik sağlık harcamalarındaki patlamalara yol açan uygulamalara dönüşmüştür. Dinlediğim konu uzmanları, bu sağlık harcamalarının büyük kısmının (% 45) ilaç ödemeleri olduğunu söylüyorlar. İlaç üretiminin de geniş ölçüde yabancı firmaların tekelinde bulunduğunu kaydediyorlar. Bu konuda koruyucu hekimlik üzerinde yoğunlaşmanın çok daha yararlı bir yol olacağını belirtiyorlar.

Ben uzmanı olmadığım bu konularda dört noktayı vurgulamakla yetineceğim. Bence AKP iktidar döneminde halk yararına gerçekleştirilen en olumlu gelişme halk kesiminin sağlık hizmetlerine ulaşabilme kolaylığıdır. Bu olanağın, belki düzeltilerek genişletilip geliştirilmesinin yararlı olacağını düşünüyorum.

İkinci nokta, IMF'nin bu konuda benimsediği politikadır. Bu politikayla IMF bir yandan sosyal güvenlik açıklarına sürekli dikkat çekmekte, öte yandan etkili olabilecek önlemleri gerçekleştirme konusunda bir çabaya girişmemektedir; cari açık konusundaki tutumuna benzer bir yöntem izlemektedir.

Sırası gelmişken IMF ile yeni bir anlaşma konusundaki görüşümü özet biçimde açıklamak isterim. Yukardan beri açıkladığım görüşlerimde Türk ekonomisinin geleceğinin büyük tehlike altında olduğunu açıkladım. Bu sonucun oluşmasında AKP iktidarı kadar IMF de sorumludur. IMF'yle anlaşma Mayıs 2008'de sona ermiştir. Bu durumda IMF ile yeni anlaşma yalnızca sorunları daha da yoğunlaştırarak erteleme anlamına gelecektir. Dolayısıyla bu anlaşmaya karşıyım. Ama, günümüz ortamında IMF yeni, yararlı olabilecek öneriler geliştirebilir. Ayrıca, anlaşmanın ekonomiye kısa dönemli rahatlama getirebileceğini de kabul ediyorum.

Yine sırası gelmişken sosyal güvenlik sisteminde ABD'de uygulanan bir temel değişikliğe dikkat çekmek istiyorum. Bu uygulamada emekli fonları oluşturulmakta, fonların yatırılmasıyla sağlanacak kazançlarla emeklilik gelirlerinin karşılanması amaçlanmaktadır. Bu yeni sistemin şu büyük sakıncaları vardır: İşverenlerin sosyal güvenlik yükleri azaltılmaktadır. Çalışanlar emekli maaşı yerine piyasada değerlendirilecek fonlara sahip kılınmaktadır. Böylece piyasalardaki yatırımların riski işçilerin sırtına yüklenmektedir. Yaşanan bunalımda bu riskler büyük kayıplar olarak ortaya çıkmaktadır.

R.M. SOLOW (The New York Review of Books, November 20, 2008) bu konuda şunları yazıyor: ABD'de Bush-Cheney yönetiminin sosyal güvenliğin yerine bireysel bir sistemi (bu sistemde bireysel birikime, bireysel mülkiyete, bireysel yatırımlara dayanan hesaplar sözkonusudur.) koymayı önerdiklerinde ilk düşüncem bu önerinin amacının "sosyal güvenlik"ten "sosyal"ı çekip çıkarmak olduğu şeklindeydi. Ancak bir iki dakika sonra anladım ki bu öneri aynı zamanda "sosyal güvenlik"ten "güvenliği" de çıkarmayı hedeflemektedir.

İç istemin desteklenmesi konusundaki açıklamalarımı aşağıdaki noktalarda özetlemek istiyorum: Devlet bütçesinin harcamalarının büyük kısmı (2007'de % 84.4'ü) dört kalem altında yer almaktadır. Personel giderleri, mal ve hizmet

alımları, faiz harcamaları, cari transferler. Bu harcamalarda tasarruf olanağı çok sınırlıdır. İstemi uyarma konusunda yapılabilecek desteklerin bütçe açıklarıyla karşılanması gerekecektir. Ya para basılacak ya da borçlanılacaktır. Bunlar da, AKP iktidarının nisbi başarı sağladığı, enflasyon ve iç borçlar alanındaki kazanımlarının yok olması anlamına gelecektir.

2. Uzun Vadede Bunalımla Savaş

Buradaki açıklamalarıma üç temel noktayı belirterek başlamak istiyorum: i) Birçoklarının, eskiden beri vurguladıkları gibi iktisadi ilişkiler yalnızca dar anlamda iktisat ve iktisat kuramı ile oluşmaz. Bu ilişkilerin arkasında toplumsal, siyasal bakış açıları, değer yargısı kuralları yatar. ii) Piyasa ve fiyatlar temel ilişkilerin yalnızca bir parçasıdır. Ayrıca, her dönem ve ortamda farklı piyasa ve fiyat ilkeleri geçerlidir. Egemen olan piyasa türüne göre, yaşanan özel kesimeci yaklaşım farklı nitelik taşır. iii) Ekonominin açık ya da kapalı olması çok önemlidir.

Bilindiği gibi dünya ekonomisine 1980, özellikle de 1989 sonrasında bireyci, özçıkarcı ahlak ve davranış ilkeleri egemen olmuştur. Spekülatif güdüler, köşe dönmeçilik, kısa sürede servet kazanma girişimleri benimsenen hareket biçimleridir. Sınıfsal ilişkiler önemli değildir, işçi sınıfları adeta sinmiş, ya da biçim değiştirmiştir. ABD başarının ölçüt ve kaynağı, gönencin, sözde iyiliklerin önderidir.

Bu anlayış bugün çok sarsılmıştır. Her şeyden önce ABD ve bazı Anglosakson ekonomilerinin başarısız ve güvenilemez olduğu, hakça bir düzenle ilgili bulunmadığı ortaya çıkmıştır. ABD'ye ve o yolla dünyaya yayılan eski bakış açısının yol açtığı olumsuzluk ve eşitsizliklerle savaşılmasını, onun yerini insancıl, hakça bir yaklaşımın almasını diliyorum.

İkinci noktaya ilgili olarak özetle şunu söylüyorum: Son zamanlara egemen olan söz konusu bakış açısı zararlı, yıkıcı, adaletsiz bir özel kesim türüdür. Bu konuyu aşağıda ele alıyorum.

Üçüncü noktada, günümüzün küreselleşme eğilimleri sözkonusudur. Bilindiği gibi dünyaya son zamanlarda sermaye hareketleri, dış ticari ilişkiler, dikine uzmanlaşma gibi eğilimler egemendir. Diğer bir deyişle, son yıllarda açık ekonomi anlayışı benimsenmiştir. Bu konuda birkaç noktaya değinmekle yetineceğim.

Önce, iktisat kuramının, büyüme modellerinin daha çok kapalı ekonomilere dayandıklarını belirtmek istiyorum. Ama büyüme sürecinde ekonomilerin dışa açık olmalarını, fikirlerin gelişmiş ülkelerden gelişmemişlere yayılmasını

yaşamsal nitelikte sayan, çalışmalar da vardır. (Örneğin, R.E. Lucas, Jr. (2009): Trade and The Diffusion of the Industrial Revolution, American Economic Journal, Macroeconomics, A Journal of the American Economic Association, January 2009, Vol. 1, Number 1. (İlk sayı), (ilk yazı) pp. 1-25. Aynı görüşü benimseyen, W. Easterly, S.L. Parente, E.C. Prescott, R.J. Barro, X. Sala-i-Martin gibi yazarların 1994, 1995'teki yazıları da belirtilmelidir.)

İkinci nokta bugün bile temel karar merkezinin ulusal devlet ve ülkeler olmasıdır. Yurttaşların yazgısını geniş ölçüde ulusal hükümetlerin kararları, hükümetlerin kaderini de halkın kararları belirlemektedir. Ulusların çıkarları da farklı yönlerde olacak, çatışabilecektir. Uluslararası yardımlar, fonlar, düzenlemeler, sorunları farklı olan ülkelerin her birinde farklı sonuç ve tepkilere yol açacaktır. D. Rodrik'in yeni bir açıklamasında (New York Review of Books) söylediği gibi, önlemlerin, düzenlemelerin ulusal düzeyde yapılmasını ben de uygun buluyorum.

Çok önemli bir nokta olarak, 70 milyonu aşan nüfusuyla Türkiye gibi bir ülkede iç ekonomide verimlilik artışı sağlanmadan uzun dönemde kalkınabilmeyi olanaksız görüyorum. Dış ticarete başarı ve gelişme daha çok küçük ülkelerde kurtarıcı olabilir. Küreselleşmenin sakıncalı bulduğum bir etkisi de ülkeleri adeta küçültmesidir.

Bu görüşümle dış ticaretin önemini yadsımıyor, korumacılığı savunmuyorum. Tersine korumacılığı çok tehlikeli buluyorum. Ama dış ticaretin iç verimlilik artışlarına dayanmasını, bu anlamda ikincil bir güç olmasını uygun buluyorum. Türkiye'de son zamanlarda sağlanan dış ticaret gelişmelerini, bu eksiklikleri, iç verimlilik artışlarına dayanmamaları nedeniyle eleştiriyorum. Yanlış anlaşılmasın diye eskiden beri, şimdi de Türkiye'nin AB'ye girmesini çok yararlı bulup destekliyorum.

Bu düşüncelerle "piyasa ve fiyatlar" ve "devletin önemi" konularını görmeye geçiyorum.

a. Piyasa ve Fiyatlar

Çok eskiden beri savunduğum bir görüş insan türünün çok bencil bir yaratık olduğudur. Neoklasik İktisat Kuramının temel gücünün de bu bencilliği esas almasından ileri geldiğini düşünürüm. Şimdi açıklayacağım bilgi-iletimdeki (enformasyondaki) etkinliği de kapitalizmin diğer bir güçlü yanındır.

F. Hayek'in görüşlerine genelde pek katılmam. Ama bilgi-iletimi konusundaki aşağıdaki görüşünde önemli bir gerçek payı olduğunu düşünüyorum. Bilgi-iletimi,

merkezileşmemiş bir ekonomide, merkezi planlamayla düzenlenen bir ekonomiye göre, daima daha etkin biçimde kullanılabilir. Çünkü rekabetçi denge sistemi; ürün fiyatlarının, buna bağlı olarak da faktör fiyatlarının değişmesi yoluyla istem ve sunum koşulları hakkında bilgi-iletimi yaratır. Bu da, faktörlere en iyi kullanım alanına yönelme uyarıcıları sağlar.

Öte yandan, bilgi-iletimi genellikle kaba, belirsiz, karmaşık, her yöne çekilebilir, tam olmaktan uzak, bazen ilgisiz ve anlamsızdır. Bu belirsizlikler finansal piyasalarda, özellikle zamanımıza egemen olan borsa, fon, döviz piyasalarında çok daha yaygındır. Bilgi-iletimindeki bu aksaklıklar, son zamanlarda Nobel ödülüne layık görülmüş bazı çalışmaların konusu olmuştur. Bunları önceki yazılarımda açıklamıştım.

İlgili bir konu insanların seçim yapmadaki büyük güçsüzlüğü ve tutarsızlıklarıdır. Akılcı beklenti kuramlarının savlarının tersine, özellikle finans kesiminde insanlar sağlıklı seçim yapamazlar. Daha önemli olarak iyi seçimin ne olduğu birçok durumda belirsizdir, kısa süreli sonuçlarla uzun vadeli arasında çalışma çıkması doğaldır.

İktisat kuramında eskiden beri tartışılan risk ve belirsizlik ayırımı konusu vardır. Eski (1983 tarihli) bir yazımda iktisat kuramında geliştirilen risk anlayışının yanlış olduğunu açıklamıştım. (Bkz., Bulutay, Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan, SBF Yayını, 1983) Kuram risk kavramıyla, belirsizliği ele almaz, yok varsayar. Bu konuda ismini anımsamadığım bir ABD'li iktisatçının şu görüşünü de aktarmak istiyorum: Risk bilinen bilinmezdir, belirsiz ise bilinmeyen bilinmezdir.

Piyasalar, özellikle finans alanındakiler (daha çok belirsizlik açılımındaki) riski değerlendiremezler. Bu konuda, ünlü ve çok uzun süreli FED başkanı A. Greenspan bugünlerde şöyle bir görüş ileri sürmüştür: "Riskli işlemlerin doğru fiyatlandırılmaması, bu krizi hazırladı." (Hürriyet Gazetesi, 25 Ekim 2008, s. 8)

Daha önemlisi piyasaların uzun süreyi sağlıklı biçimde yansıtmaya, yönlendirme yönündeki yetersizlikleridir. Örneğin bugün açıkça görüldüğü gibi kendi başına bırakılan piyasalar bunalımı, bunalımın boyutlarını öngörememiş, fiyatlandıramamıştır. Aşağıda da belirteceğim gibi planlamayı gerekli kılan temel nedenlerden biri bu yetersizliktir.

Yine yukardan beri söylediğim gibi piyasadaki piyasaya fark vardır. Bazı piyasalarda fiyatlar sağlıklı sinyal verir, göstermesi gereken temel iktisadi olay ve ilişkilerdeki gelişmeleri yansıtır. Son zamanlarda öne çıkan hisse senedi, döviz ve faiz piyasalarında ise fiyatların sağlıklı biçimde oluştuğu, söz konusu ilişkileri

yansıttığı söylenemez. Maalesef anlamsız, spekülâtif güdülerin etkisi altında oluşan bu piyasalar dünya ekonomilerine hakim olmuştur. Böylece de toplumlar, ülkeler piyasaya dost özel kesimci ekonomi anlayışının en kötü biçimini yaşar hale gelmişlerdir. İçinde bulunduğumuz büyük bunalım bu görüşümün açık kanıtıdır.

Yukarda belirttiğim gibi, Türk İMKB endeksi yurtiçi şirketlerin başarısını yansıtmaktan ziyade, başta ABD'deki hisse senedi piyasası olmak üzere, dış borsa eğilimlerine göre hareket eder hale gelmiştir. Borsalar nedene göre hareket etmemiş, spekülâtif amaçlı etkinliklere gerekçe bulma gereksinimine hizmet etmişlerdir. İçinde buldukları sürekli oynaklıklar hangi temel iktisadi etkinliği yansıtabilir niteliktedir?

Aynı şekilde döviz fiyatları, ülkelerin dışticaret durumunu yansıtmalıdır. Oysa örneğin Türk ekonomisinin korkunç cari açıklar verdiği, DPT'nin bu açıkların gelecekte de sürebileceği tahminleri ileri sürebildiği dönemlerde TL aşırı derecede değerlenebilmiştir. Çünkü döviz fiyatlarının belirleyicisi dış sermaye akımlarıdır. Ayrıca Türk döviz piyasası çok sığır. Örneğin, yurtiçi yerleşiklerin basit döviz alışverişleri bile döviz kurunu etkileyebilmektedir.

Son zamanlarda Türk ekonomisinin temel sorunlarından biri yatırım yetersizliğidir. Yabancı sermaye akımları bu yetersizliğe çare olamamıştır. Bu yetersizliği gidemenin bir yolu faizleri düşürmektir. Oysa son aylara kadar faizler, yabancı sermaye çekebilmek için yüksek tutulmuştur. Yatırıma yönelmesi gereken iç fonların önemli bir kısmı iç ve dış faiz ödemelerine gitmiştir. Faizlerin, 2008 yılı sonlarında düşürülmesi de yatırımları uyarıcı bir etki yaratamamıştır. Çünkü yaşanmakta olan bunalım ve deflasyon ortamı yatırım istek ve eğilimini çok azaltmıştır.

Ekonomide devletin varlığını zorunlu kılan bir temel olguyu belirterek başlamak istiyorum. Neoklasik İktisadın temeli sayılan Rekabetçi Denge Kuramında paraya yer yoktur. Benim kanaatime göre bu yokluğun arkasında yatan bir neden bir mal olarak paranın arkasında tekelci gücün, devletin bulunmasıdır. Dolayısıyla bu niteliğiyle paranın yer aldığı bir piyasa, günümüzdeki tüm önemli piyasalar rekabetçi nitelik taşımazlar.

Esasında tüm iktisadi ilişkilerde devletin varlığı belirleyici rol oynar. Örneğin kazanılan tüm gelirler üzerinde mülkiyet ve bağış oluşturma hakları devletin tekelci gücüyle sağlanır. Diğer bir deyişle devletle, devletin arkasındaki güçlerle piyasa iç içedir. Gerçek anlamda serbest, özgür piyasa yoktur, arkasında devlet bulunduğu için piyasa vardır.

b. Devlet ve Bunalım

Burada çok özet biçimde, önce devlet bunalım ilişkisini ele alacağım. Sonra, iktisadi alanlarda devlete bunalım dışında da ihtiyaç bulunduğunu savunacağım.

Yukarıda belirttiğim gibi, serbest piyasa sisteminde, hatta tüm iktisadi rejimlerde bunalım daima vardır ve var olacaktır. Ama bunalımın çeşitleri vardır. Bazıları kolay atlatılır. Bazı bunalımlar durgunluk, duraklama şeklinde yaşanır. Bazıları ise quantum sıçramaları ve düşüşleri şeklinde ortaya çıkar. Çoğu kez büyük çöküşler, önceki duraksamalarla atlatılan bunalımların olumsuz etkilerinin birikimi sonucudur. Önceki önemli bunalımların (Türkiye'nin 2001 bunalım gibi) kolay ve kısa sürede atlatılmış olması ya da öyle görünmesi de büyük bunalımlara yol açabilir.

Söz konusu düşüşler tek boyutlu, örneğin sayısal açıdan çöküş şeklinde gözlenebileceği gibi çok boyutlu da olabilir. Bugün dünyada yaşanmakta olan bunalım olasılıkla böyle hem derin hem de çok boyutlu, her kesimi kapsar niteliktedir. ABD'de bir yanda bankalar ve finans kesimi, diğer yanda "General Motors" gibi efsanevi güç kaynakları yıkılmaktadır. Bireysel yatırımcılar konutlarda da, borsalarda da, döviz piyasalarında da kayba uğramaktadır.

Bunalım ortamlarında, piyasalar sağlıklı biçimde çalışır. İnsanlar aşırı derecelerde hassas olur, bazen paniğe kapılır, harcamalarında çok cimri davranır. Karmaşık finansal ilişkiler nedeniyle, dolaylı yollarla da olsa, birbirine borçlu hale gelmiş kişi ve kuruluşlar bile, borçlarını ödemedi, yeni borç vermede çok çekingen davranarak, birbirlerinin, sonuçta kendilerinin yıkımına yol açabilirler. Yukarıda belirtildiği gibi fiyat olarak faizleri düşürmek istem artışlarına neden olmaz. Keynes'in vurguladığı, 1930'larda, son on yılda Japonya'da yaşanmış olan olay budur. Aynı olay bugünlerde A.B.D.'de yaşanmaktadır.

Bunalımların yarattığı tehlike ortamında benimsenecek politikaların rasyonel, sağlıklı olması zordur. Öneriler yetersiz kalabileceği gibi, çok aşırı da olabilirler. Örneğin ABD'de bunalımla savaş amacıyla adeta ortaya saçılan paralar gelecekte büyük sorunlar yaratmaya adaydır.

Bunalımla savaşta devlet müdahalesi şarttır. Bush yönetimi bile müdahalede bulunmak gereğini duymuş, büyük kurtarma önlem ve yardımlarına başvurmuştur. Ama bunalımla en etkin savaşımın ancak bunalım öncesinde yapılabileceği anımsanmalıdır. Daha genel olarak, devlete bunalım dönemleri dışında da ihtiyaç vardır.

Devletin az gelirlilere, işsizlere sosyal yardımları hem adalet, hem de tüketim düzeyini düşürmeme yönlerinden çok yararlıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarını sağlıklı kılan, altın çağ olarak nitelenmesine yol açan başarıların temelinde belirtilen sosyal yardımlar, düşük ücretli ve maaşlı kesimlere sağlanan gelir artışları yatar. AKP iktidarı son önlemlerinde bu politikayı değil, tam tersini benimser görünmektedir.

Devletin otonom yatırımları, özellikle altyapı, sağlık, eğitim alanlarında yoğunlaştıklarında temel kalkınma güçleri arasındadır. Esasında Türkiye’de 2009 yılının ilk aylarında devletin otonom yatırımlarının bunalımın etkilerini azalttığı görülmüştür. Ama bütün bu yatırımlara bunalım dönemleri dışında da büyük ihtiyaç vardır.

Bu ihtiyaç, yukarıda belirttiğim gibi, özellikle bunalım ortamlarında ortaya çıkar. Öte yandan bu dönemlerle sınırlı kalmayan özel yatırımların yetersizliği sorunu vardır. Kalkınma amacı içinde bulunan Türkiye gibi ülkeler bu yatırım yetersizliklerine katlanamaz. Dolayısıyla her dönemde otonom yatırımlara da ihtiyaç vardır. AKP’nin en büyük hatası, IMF’nin de desteğiyle, devlet girişim ve yatırımlarını çok düşük düzeylere indirmesidir.

İkinci temel neden, K. Marx’ın dikkat çektiği iktisadi ilişki ve gelişmelerde yaşanan şu çatışmadır: Her girişimci ve kapitalistin amacı, planı parçalıdır. Bunların bütüncül ulusal hedefi gerçekleştirilmesi beklenemez. Dolayısıyla ulusal bir planlamaya ihtiyaç vardır. Dilerim yaşanmakta olan bunalım bu gereksinmeyi dünyaya da Türkiye’ye de öğretmiştir.

Bunalımın yükünün hangi kesimlerin sırtına yükleneceği konusunda özet açıklamalar vereceğim. Bu yükün bunalımın yaratılmasında katkısı olmayan kütlelerin, halkın sırtına yıkılmasından çok endişeleniyorum. Bu konuda da devlet girişimciliğinin, planlamanın olumlu rol oynayabileceğini düşünüyorum.

Her şeye serbest piyasanın, özel kesimin egemen olduğu bir dünyada, yükün halkın sırtına yıkılmasına karşı olanların önünde bile şu çıkmaz vardır: Halka, işçilere yardımın yolu, bunalımları yaratanlar olsalar da, bankalara, şirketlere yardım etmektir. Ancak bu kurumlar kredi verdiğinde, iş verdiğinde işçiler, halk bunalımın dışında kalabilmektedir. Devlet girişimciliği bu çıkmazı ortadan kaldırmakta, ya da sorunları hafifletmektedir.

Keynes kuramında şöyle bir görüş yer alır: Tüketicilere, özellikle işçilere harcama gücü sağlanmalıdır. Bu görüşü ben daima olumlu buldum. Ama görüşün ters bir yüzü de vardır: Tasarruf yapanlar işçilerin işsizliğine yol açarlar. Başından

beri görüşün bu ters yanının geçerliliğinin gelişmiş ülkelerle sınırlı olduğunu, Türkiye gibi bir ülkede uygulanabilirliğinin bulunmadığını düşünürüm.

Bu açıklamayı şu nedenle yapıyorum: Öyle görünüyor ki; yaşanmakta olan bunalımın yükünün bir kısmı tasarrufu erdem sayan, yaşamını, harcamalarını bu ilkeler çerçevesinde düzenleyen saygın insanların sırtına yıkılmakta ve yıkılacaktır. Bu durumdan en çok zarar görenler de emekli fonlarına para yatıranlar olacaktır.

Yaşanmakta olan bunalımla savaşmada önereceğim ilkeler yukardan beri ileri sürmekte olduğum görüşlerimin içindedir: Yatırımları geliştirmeye, işsizlikle mücadeleye büyük önem verilmelidir. Son yıllarda yaratılan büyük gelir ve servet eşitsizliklerini giderebilecek politikalara başvurulmalıdır. Dış ticarete dikine uzmanlaşmaya yer verilecekse, bu süreçte Türkiye'nin katma değer payları yükseltilmeli, yerli araştırma, geliştirme etkinlikleri geliştirilmelidir.

Türkiye'de mali kesimin, bankaların bunalımdan pek etkilenmediği söylenmektedir. Bu nedenle bu yazıda bu konular üzerinde fazla durmadım. Dilerim söylenenler doğrudur. Öte yandan borçların Türk ekonomisi üzerinde büyük yükü vardır. Bunu azaltmak zor ama zorunlu bir görevdir. Günümüzün uluslararası ortamında borsaları dışlamaya olanak olduğunu sanmıyorum. Bugün için iyi yönde gelişmelerini dilemekten başka bir önerim yok. (Ama bu önemli konularda araştırmayı sürdürüyorum.)

Önerilerimde en büyük vurguyu imalat sanayii üzerine koymak istiyorum. Son zamanlarda izlenen politikaların en önemli olumsuz etkiyi sanayi üzerinde yarattığı şeklindeki görüşlerimi uzun süredir açıklıyorum. Türkiye gibi, 70 milyonu aşan bir nüfusa sahip olan, halkının hala dörtte biri düşük verimli tarım kesiminde yaşayan, yukarıda görüldüğü gibi sanayi kesiminde bile düşük verimlilik içinde bulunan bir ülkede, güçlü bir sanayi olmadan kalkınabilmeye olanak görmüyorum. Dolayısıyla, sanayinin gelişmesinin temel hedef sayılmasının zorunlu olduğuna inanıyorum. Bu inanç ve düşünceyle Türk sanayine büyük zarar vermiş olan TL'nin aşırı değerlenmesine engel olmayı şart sayıyorum.

L.C. Robbins 1935 yılındaki bir yazısında değer yargısı ile gerçek yargısını kesin biçimde ayırmıştır. Ona göre, iktisat bilimi yalnızca gerçek olayları inceler, ahlak ise iyi kötü değerlendirmeleri yapar, yükümlülükleri ele alır, bu iki araştırmanın ortamı kesin biçimde ayrıdır. Bu yaklaşım çok uzun süre iktisatçılarca kabul edilmiştir, bugün bile birçok iktisatçı tarafından benimsenmektedir. Ben eskiden beri anlamsız gördüğüm bu anlayışın yaygın benimsenişini hiç anlamadım. Bütün bilimsel yaşamım süresinde de her an yaklaşımın saçmalığının bol örneklerini gözledim.

Bu açıklamaları şu amaçla sunuyorum: Tüm çalışmalarında olduğu gibi bu yazıda da değer yargılarım önemli rol oynadı. Yazıda genelde Türk ekonomisinin büyük tehlikeler karşısında olduğunu anlattım. Benimkilerden farklı değer yargılarına sahip olan bilim adamları bambaşka bir Türk ekonomisi betimleyebilirler. Sonuç olarak, okuyucuların bu nitelikte yazılara da başvurmalarını öneririm.